

37. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
HUMÁN TUDOMÁNYI SEKCIÓ

BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZETTUDOMÁNYI KAR
MAGYAR ÉS ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI TANSZÉK

**Prototipikus funkcióígés szerkezetek vizsgálata a régi
erdélyi magyar nyelvhasználatban**

Irányítótanár:

dr. FAZAKAS EMESE

egyetemi docens

Dolgozatíró:

BALLÓ IGNÁC-NORBERT

Kolozsvár

2024. május

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	2
1.1. A dolgozat témája és szakirodalmi háttere.....	2
1.2. Kiinduló észrevételek, kérdések és feltételezések.....	3
1.3. A kutatás vizsgálati anyaga, módszere és célja.....	4
2. A vizsgált történeti nyelvi adathalmaz kategorizált bemutatása	6
2.1. A <i>tesz</i> igével alkotott funkcióígés szerkezetek csoportja	6
2.2. A <i>vesz</i> igével alkotott funkcióígés szerkezetek csoportja	9
2.3. A kevésbé produktív igékkel alkotott funkcióígés szerkezetek csoportja.....	11
3. A funkcióígés szerkezetek sajátosságai nyelvtörténeti keretben.....	13
3.1. A funkcióíge sajátosságai.....	13
3.1.1. A funkcióígék segédigeszerűsége és „szemantikai kiüresedettsége”	13
3.1.2. A főígei és funkcióígei jelentés, illetve produktivitás közötti összefüggések	17
3.2. A névszói komponens sajátosságai	19
3.3. A funkcióígés szerkezet sajátosságai	21
3.3.1. A funkcióígés szerkezetek helye a szintagmák, az álszintagmák és az állandósult szókapcsolatok között	21
3.3.2. A funkcióígés szerkezetek variativitása.....	23
3.3.3. A funkcióígés szerkezetek morfoszintaktikai sajátosságai	25
3.3.4. A funkcióígés szerkezetek szemantikai sajátosságai	26
3.3.5. A funkcióígés szerkezetek ikonicitása	27
4. Következtetések és további kutatási lehetőségek.....	29
5. Irodalomjegyzék.....	30
5.1. Források.....	30
5.2. Hivatkozások.....	30

1. Bevezetés

1.1. A dolgozat témája és szakirodalmi háttere

A természetes nyelvek egyes állapotainak fő változási irányvonalai, a nyelvi változásokat indukáló külső, illetve belső okok és célok között gyakran dualista, kontrasztív viszony tételezhető, például az idegen nyelvek hatása és a nyelv rendszerszerűsége, a gazdaságosságra való törekvés és a kommunikáció hatásosságának, expresszivitásának igénye egyszerre érvényesülhet. Az újabb, illetve legújabb kori magyar nyelvállapotot hasonlóképpen ellentétes, egymást kölcsönösen kiegészítő és az összes nyelvi részrendszert befolyásoló változási tendenciák szimultán érvényesülése jellemzi: KEMÉNY GÁBOR a mai magyar nyelvhasználatban megmutatkozó nyelvi változási folyamatok közé a rövidülés és a hosszabbodás, az egységesülés és a differenciálódás, az idegen elemek beáramlása és a magyarítás, a választékosságra való törekvés és a stiláris fellazulás, valamint a tömörítés (szintetikus kifejezésmód) és a szétagolás (analitikus kifejezésmód) tendenciapárosát sorolja (2004: 84).

Bár az alaktani szempontból alapvetően agglutinálónak számító magyar nyelv egyik releváns sajátossága a szintetizáló hajlam, a részben indoeurópai hatásra, részben pedig belső szükségletek kielégítésére létrejövő – a kétnyelvű magyar beszélőközösségek nyelvhasználatára fokozottan jellemző – szétagoló formák jelenléte sem idegen tőle (KEMÉNY 2009; GÖNCZ 2000). A mondat szerkesztés terén analitikus irányú tendenciának tekinthető azoknak a szétagoló szerkezeteknek az alkalmazása, amelyeket KESZLER BORBÁLA *A mai magyar nyelv szófaji rendszere* című 1992-es tanulmánya óta „funkcióigés szerkezetekként” tart számon a magyar nyelvészeti szakirodalom, és amelyek a jelen dolgozat vizsgálati tárgyát képezik (vö. KEMÉNY 2009: 269–273).

A magyar leíró nyelvtanok a funkcióigés szerkezeteket olyan névszói-igei szókapcsolatokként határozzák meg, amelyek egy tárgy- vagy határozóragos, szemantikai szempontból domináns névszóból és egy segédigeszerű, a mondatrésztteremtő segédigékhez hasonló funkcióigéből épülnek fel, gyakran jelentésbeli különbség nélkül helyettesíthetőek a névszóból képzett egyszerű igealakokkal, gyakori használatuk pedig a szaknyelvek mondat szerkesztési sajátossága: pl. *javaslatot tesz ~ javasol, rendszerbe foglal ~ rendszerez, váddal illet ~ vádol, megállapodásra jut ~ megállapodik* stb. (l. MGr. 73, 258–259; BAJOR et al. szerk. 2006: 683; A. JÁSZÓ szerk. 2007: 244; HEGEDŰS 2019: 437–438). Az újabb kutatások morfoszintaktikai szempontból ugyanakkor egy tágabb meghatározással dolgoznak rámutatva

arra a nyelvi adatokkal is jól alátámasztható tényre, hogy a funkcióige nemcsak tárgy- vagy határozóragos, hanem zéróragos (pl. *említés történik ~ említik*) és névutós (pl. *megfigyelés alatt tart ~ megfigyel*) névszóval is szókapcsolatot alkothat, egyes funkcióigés szerkezetek pedig – ha egyáltalán helyettesíthetőek – nem igei, hanem névszói variánssal rendelkeznek (pl. *biztonságot nyújt ~ biztonságos*) (LANSTYÁK 2019: 63–65). A szinonim, pusztán igei vagy névszói változattal megfeleltethető funkcióigés szerkezetek olyan szinkrón szintaktikai variációkat képeznek, amelyek együttélésének feltétele nem területi, hanem stilisztikai-pragmatikai jellegű, funkcionális megoszlás: bár informális, bizalmas stílusértékű funkcióigés szerkezetek is léteznek (pl. *adósságot csinál, hisztit vág le*), a perifrasztikus szerkezetek inkább a formális regiszter elemei. Annak ellenére, hogy a szintetizáló, tömörítő és az analitizáló, szétagoló nyelvi megoldások közötti választás – a KEMÉNY által tételezett más tendenciákkal egyetemben – elsősorban interakcionális stilisztikai kérdésként tűnik fel, a stílári különbségek mögött sok esetben grammatikai, szemantikai és pragmatikai jelenségek állnak, a stílusnorma, a stílári helyesség ugyanis a nyelvi norma része, annak egyik rétege, amely nem önmagában, hanem más grammatikai tényezőkkel együtt aktivizálódik (l. HELTAINÉ NAGY 2020).

1.2. Kiinduló észrevételek, kérdések és feltételezések

A funkcióigés szerkezetek morfoszintaktikai, szemantikai és pragmatikai szempontból egyaránt idioszinkratikus tulajdonságokkal rendelkeznek, mégsem alkotnak jól körülhatárolható szószerkezeti osztályt, ráadásul a széles körben funkcióigés szerkezeteknek tartott szókapcsolatokat is nagy fokú heterogenitás jellemzi. Ez a változatosság, illetve rendszerezési bizonytalanság a funkcióigés szókapcsolatok szerkezeti, jelentéstani, lexikológiai és pragmatikai „átmenetiségének” tulajdonítható: a funkcióigék változó mértékben deszemantizálódtak, részben igei, részben segédigei természetűek; a funkcióigés szerkezetek a szintagmák és a morfológiai típusú szerkezetek között helyezkednek el; lexikológiai szempontból az alkalmoszerű, szabad szószerkezetek és a globálisan értelmezhető, idiomatikus jelentésű, állandósult szókapcsolatok tulajdonságait egyaránt magukon viselik; használatuk elsősorban a hivatalos stílus, illetve a jogi nyelvhasználat jellemzője, kommunikációs szerepük azonban nem korlátozódik csupán a formális regiszterre.

Míg a mai szinkrón nyelvállapot funkcióigés szerkezeteinek leírása mind a magyar, mind a nemzetközi nyelvészeti kutatások szintjén nem mindig egységesen elgondolt, de alaposan elemzett témakörnek számít, a szókapcsolatok diakrón szempontú vizsgálata a magyar nyelvtörténeti kutatások kevésbé tanulmányozott területei közé tartozik. A kutatói attitűd

szinkrón beállítódását véleményem szerint egyrészt a széttagoló szerkezetek elsődlegesen nyelvművelői szempontú, „nyelvhelyességi hibákként”, „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezéseként való megközelítése, másrészt pedig a funkcióige lehetséges új szófaji kategóriaként való leírásának és a szerkezet szintaktikai, frazeológiai szempontú jellemzésének igénye indokolja. Mindezek ellenére a szinkrónia és a diakrónia kölcsönösségen alapuló viszonyának érvényesítése, illetve annak felismerése, hogy a szinkrón váltakozás diakrón változásként körvonalazódhat, a leíró grammatikák szempontjából is célravezető lehet.

Bár egyes szakirodalmi munkák történeti szempontú megállapításokat is tesznek, ezek gyakran megalapozatlanok és ellentmondásosak: míg ZSILINSZKY ÉVA (1996) és DOBOS CSILLA (2001: 10) szerint az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek a 17. századi formálódó magyar jogi terminológia írott nyelvének részét képezik, ugyanakkor más kontextusokban nagyrészt korábbi adatolhatók, tehát nem a 17. századi jogi nyelvhasználat újításai, addig KEMÉNY GÁBOR (2009) és BAJOR et al. (2006: 296) azt állítja, hogy a funkcióigés szerkezetek az analitikus tendencia körébe tartozó újabb jelenségek közé tartoznak, keletkezésük pedig a szóképzés mellett az összetétellé válás szóalkotásmódjának 19. századi felerősödésének köszönhető, amelyet német kontaktushatások és nyelvújítói javaslatok egyaránt indukáltak.

A történeti vizsgálat szemszögéből tehát mindenekelőtt az a kutatási kérdés merül fel, hogy a funkcióigés szerkezetek milyen nyelvi és nem nyelvi folyamatok mentén jöttek létre, mióta és milyen mértékben jellemzik a magyar nyelvhasználatot, mióta figyelhető meg egyes specifikus jelentésű igeik „szemantikai kiüresedése”, illetve a fokozatosan grammatikalizálódó igeik mennyire bizonyulnak produktívnak (újabb) funkcióigés szerkezetek létrehozásában. Vizsgálatot érdemel továbbá az is, hogy milyen jellegű az a kommunikációs, inherens funkció, amely a nyelvi ökonómia és az alapvetően szintetikus jellegű igerendszer ellenére a funkcióigés szerkezetek mint analitikus nyelvi struktúrák létjogosultságát biztosítja.

1.3. A kutatás vizsgálati anyaga, módszere és célja

A funkcióigés szerkezetek lexikológiai kategorizálásának bizonytalansága a lexikográfiai gyakorlatban is megmutatkozik, a nyelvtörténeti szótárak ugyanis különbözőképpen kezelik ezeket a sajátos szókapcsolatokat: A *magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz.) feltehetően terjedelmi okok miatt – bár kivételes esetekben szókapcsolatokat is szerepeltet címszóként – nem sorolja fel az érintett igeik szócikkeiben a velük létrejött szó szerkezeteket, a *Magyar nyelvtörténeti szótár* (NySz.) és a *Régi magyar glosszárium* (Gl.) a címszóként szereplő ige szócikkében közli a különféle bővítményekkel

állandósult szókapcsolatokat, válogatása azonban olykor esetlegesnek tűnik, így az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (a továbbiakban SzT.) tekinthető az egyetlen olyan nyelvtörténeti kézikönyvnek, amely a teljesség igényével – Szk. jelzéssel ellátva vagy külön jelentésszámmal megjelölve – mutatja be az egyes igék szócikkeiben mindazokat a szószerkezeteket, amelyekben az igei alaptag és annak bővítménye lexikai egységet alkot (vö. ZSILINSZKY 1996: 93). Ennek következtében a vizsgálat anyagául szolgáló korpuszt a SzT. köteteiből gyűjtöttem, a 16. és a 19. század közötti időszakból származó történeti nyelvi adatok földrajzi eloszlását pedig következésképp a történelmi Erdélyre korlátoztam. A vizsgálat körébe vont nyelvi példák változatos szövegtípusok elemei, amelyek nemcsak a korabeli írott, hanem a „leírt (beszélt) nyelvet” (PUSZTAI 1999: 381) is tükrözik.

Annak érdekében, hogy a mintaválasztás reprezentatív legyen, ugyanakkor a feldolgozandó nyelvi adathalmaz a dolgozat kereteit se lépje túl, a forrásanyag szűkítésére volt szükség, amelynek során a prototípusalapú csoportosítási modellt alkalmaztam. A prototipikus funkcióigés szerkezetek, vagyis a vizsgált történeti adatok közé azokat az igei tartalmú funkcióigés szerkezeteket soroltam, amelyek szemantikai alaptagja egy cselekvést vagy történést kifejező névszó, ún. eseménynév, szintaktikai alaptagja egy alulspecifikált jelentésű ige, a teljes szerkezet pedig megfeleltethető egy olyan igével, amelynek szótöve megegyezik a névszói komponens szótövével (vö. LANSTYÁK 2019: 63–64). Az előbbi meghatározásba tömörített specifikus tulajdonságok ellenére a funkcióigésnek tekintett szerkezetek és a kompozicionális jelentésű valódi szintagmák, illetve az idiomatikus jelentésű állandósult szókapcsolatok elhatárolása nem minden esetben egyértelmű, továbbá a funkcióigék szemantikai elhomályosultságának mértéke is eltérő lehet. Ennek következtében egyes szerkezetek besorolása – a „ha akarom vemhes, ha akarom nem vemhes” elv alkalmazásával (vö. LANSTYÁK 2019: 63) – csupán az egyéni nyelvérzéken múlik.

HADROVICS LÁSZLÓ a legelvontabb jelentésű, az elvont jelszerűség felé közeledő nyelvi elemek közé tizenkilenc igét (*ad, hagy; bír, győz; fog, kezd; tesz, művel, szerez; tart, űz, folytat; vall; vesz; vet; visel, hordoz; esik, ejt*) sorol, amelyek közös tulajdonsága az ún. „megvalósító funkció”, a felsorolt önálló, teljes értékű igék elvont jelentésükben ugyanis történések, cselekvések általános megvalósító igéivé válnak (1992: 337–352). Ennek ellenére a *győz*, *hordoz* és *kezd* igék segédigeszerű funkcióban kevésbé vesznek részt funkcióigés szerkezetek létrehozásában, a SzT. a *bír* ige esetében pedig – bár ma már több szerkezet (pl. *tudomással bír; befolyással, értékkel, fontossággal, jelentőséggel bír*) igei komponense – nem közöl funkcióigés típusú szószerkezeteket. Mindezek értelmében a dolgozat a SzT. nyelvi adatai alapján elsődlegesen azokat a prototipikus funkcióigés szerkezeteket vizsgálja, amelyek

szintaktikai alaptagja az *ad, ejt, esik, fog, folytat, hagy, művel, szerez, tart, tesz, űz, vall, vesz, vet* vagy *visel* igék valamelyike.

2. A vizsgált történeti nyelvi adathalmaz kategorizált bemutatása

A prototipikusnak tekinthető funkcióigés szerkezetek névszója a legjellemzőbb esetben igei tartalmat, vagyis cselevést, illetve történést kifejező szó, ún. eseménynév, amely nyelvtani szempontból a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka, tehát igéből képzett főnév (LANSTYÁK 2019: 63). A prototipikus funkcióigés szerkezetek névszói tagjának morfológiai felépítésében leggyakrabban az *-ás/-és* (pl. *perlekedést folytat*) deverbális főnévképző fordul elő, azonban az *-at/-et* (pl. *dicséretet tesz*), a *-ság/-ség* (pl. *segítséget ad*), az *-alom/-elem* (pl. *tilalmat hagy*) és az *-ó/-ő* (pl. *fontolóra vesz*) képzők is termékenynek bizonyulnak a szétagoló szerkezetek létrehozásában (vö. LANSTYÁK 2019: 74–75).

A tizenöt vizsgált funkcióige közül a SzT. nyelvi adatai alapján a prototipikus szerkezetek létrehozásában legnagyobb gyakorisággal a *tesz* ige vesz részt, amelyet jelentős különbséggel ugyan, de a *vesz* ige követ. Az *esik, tart, művel, ad, űz, hagy, vet, ejt, fog, folytat* és *szerez* igék kevesebb számú szókapcsolatban szerepelnek, míg a *vall* és *visel* igék egyáltalán nem hoznak létre prototipikus szerkezeteket. A prototipikusnak számító funkcióigés szerkezeteket a funkcióige produktivitása, előfordulási gyakorisága alapján három alcsoportba sorolva mutatom be.¹

2.1. A *tesz* igével alkotott funkcióigés szerkezetek csoportja

A legtöbb prototipikusnak számító funkcióigés szerkezet igei tagja a *tesz* ige, névszói tagja pedig egy *-ás/-és* képzőt tartalmazó, rendszerint tárgyragos, deverbális főnév, amely a szerkezet egyszavas igei variánsának származéka: *ásást tesz* (1573: Mywlta darochy Ianos *asast teot* az Eo kertebe az vtan zarmazot ky az Fodor Istwanne towabol az vyz [Kv; TJK III/3. 181]), *csúfolást tesz* (1584: Panazolkodot Danch Leorincz hogy ... sok *csufolast* bozzusagot *tesze(n)* raita [Kv; TJK IV/1. 360]), *dúlást tesz* (1662: Katonái, szolgálai szerén-szerte az országban nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, *dúlásokat tesznek vala* [SKr 149]), *égetést tesz* (1659: valakik az fenies Portához es hozzank engedelmesseget mutatnak ... *egetest* rablast az

¹ A SzT.-beli nyelvi adatokat a forrásszöveg keletkezésére utaló évszámok előzik meg, és szögletes zárójelbe tett, helyre és levéltárra való utalások követik. A rövidítések feloldása a SzT. I., V. és XIV. kötetének rövidítésjegyzékében található meg. Az egyes történeti nyelvi példák esetében terjedelmi okok miatt csupán az első előfordulást közlöm.

Országba ne *tegyenek* [UszLt 23 fej.]), **ellenszegülést tesz** (1847: Ezen *ellenszegülést* pedig *tette* Bucsumba [VKp 220]), **ellenvetést tesz** (1793: A' Királlyi Fiscus ... magát ezen Perben avatván ezen *ellenvetéseket teszi* [Mv; EMLt a Zabolai Hadnagy fam. prod. pere]), **ellenzést tesz** (1584: Bokor Casparnak eo Atta megh a' penzt a hazert, Az felesége penigh semmy *ellenzest* Nem *teot* [Kv; TJK IV/1. 317]), **említést tesz** (1834: Azon három véka Árpa ... Percipiáltatatt, tsak rolla *emlittést tenni* ottan el felejtődöt [Sajókeresztúr SzD; Born. II]), **fáradozást tesz** (1729: azt magam látom, hogy az Mlgs Gubernium azon dologban munkás *faradozast tett* [Ks 25. IV. 17 Kornis Zsigmond aláírása]), **felosztást tesz** (1841: requiráltatván az aránt, hogy ... Erdeit Ő Nagyságának ... az Erdölés Rendje szerint esztendőnként hasznalando Táblákra osztanám fel ... a következő *felosztást tettem* [Nyárádsztanna MT; EHA]), **fenyegetést tesz** (1610: most hadgia az szek hogy ha teorúenj keóúül valo *fenyegetest tett*, Attúl megh zinnjek [UszT 32b]), **fenyegetőzést tesz** (1670: Az jenei törökök ... *fenyegetőzést* is sokat *tettenek* [TML V, 20 a fej. Teleki Mihályhoz]), **fizetést tesz** (1589/17. sz. eleje: Valameddigh az Jnas az eö aprod esztendeiét eppenseggel ki nem teolti ... addig ... mint heti béres legyenek *fizetest* ne *tegienek* [Kv; KőmCart. 5]), **fogadást tesz** (1592: Danch Orban *teot volt fogadast* velle hagi ferhez megien [Kv; TJK V/1. 220]), **fosztogatást tesz** (1662: Katonái, szolgálai szerén-szerte az országban nagy sok kóborlásokat, *fosztogatásokat*, lopásokat, dúlásokat *tesznek vala* [SKr 149]), **hálást tesz** (1662: *egy hálást* Biharon tévén ... a méltóságos ifjú urat vigasztalják vala [SKr 311]), **halasztást tesz** (1593: ebbe(n) *halasztast teottek* ez leoweo giwlesre [Kv; TanJk I/1. 215]), **halogatást tesz** (1584: Én monda(m) hogy Igiwnk Aldomast, de Olaios Georgy *halgatast* (!) *theon* benne, hogy ennek vthannais meg lehetne [Kv; TJK IV/1. 291]), **hatalmaskodást tesz** (1668: Tudodē ... ha az koleczeriak, vgi más vellek szomszedosok ki micsoda *hatalmasságot*, vagy foglalást *tött volna* határokon, vagi mostannis tenne Hagimás Láposiaknak? [Hagymáslápos Szt; JHbK XIII. 18]), **határozást tesz** (1838: az egész Czéh ezen *határozást* *tette* [Kv; ACProt. 9]), **hirdetést tesz** (1806: Arkosi Istvánné ... hogy az szöts Legénnek ottan létéről tsak egy szotis szollott vagy *hirdetést tett volna* rolla, aztat nem láttám s másoktól sem hallattam [Dés; DLt 250/1808 Marosán Aniska (46) korcsmárosné vall.]), **intést tesz** (1570: Bwday Thamas az ceh Mester Jllien *Jntest Teot* az cehben [Kv; TJK III/2. 1]), **írásra tesz** (1672: egy generale postulatutumot *töttek írásra* Kegyelmed ellen [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]), **irtást tesz** (1573: Nagy panazolkodas vagion az olahokra hogy Zok wy *Irtàsokat teottek volna* [Kv; TanJk V/3. 91a]), **jegyzésbe tesz** (1807 k.: Mikor azan Testamentum tetetett ... tsak *jedzesben tettük* a napot Esztendöt es a miket Testált [Sinfva TA; Borb. II]), **jelentést tesz** (1561: Ez bqlcz es tizteletes ferfiak ... illyen *ielentest tönek* mynekwnk [Kv; ÖCArt.]), **kacagást tesz** (1776: Ezen írást ... bévítették a divisionalis sedriára, az holott nagy *kacagást tettek*

rajta, tudván hogy ki írta s kiről írta [RettE 366–7]), **káromkodást tesz** (1736: az Incta ... hallatlan 's irtóztató *káromkodásokat tött* [Dés; Jk 202b]), **káromlást tesz** (1650: azt az *karomlast tötte* hoga szarik affele predicationa(n) [SzJk 182]), **kiáltást tesz** (1574: az Chyzar Antalne Anna Azzon Ewel (!) nagy *kyaltast tezen* az en hazamra [Kv; Tjk III/3. 329b]), **kiáradást tesz** (1814: a' Szamos ... az Határra gyakor *ki áradásokatt tött* [Dés; DLt az 1825. évi iratok közt]), **költést tesz** (1788: Néhai édes Atyám ... halála után ... én egjedül *tettem* minden *költést* [Branyicska H; JHb XXXI. 26]), **lépést tesz** (1763: A ... Pinczének szádatól 21 *lepést tévén* ... vagy az Istálló [Hortobágyfva Szb; Born. XXIXa. 19. 15–6 néhai Hortobágyi Gergely György conscr.]), **lopást tesz** (1567: Jtthis az en tyztembe igaz elegh *lopast teznek* [Nagysajó BN; BesztLt 74]), **osztózást tesz** (1573: mykor Eok attiafyak valamý zanto feoldeokreol *oztozast Tennenek* ... ket hold feleol megh ne(m) alkhatnanak [Kv; Tjk III/3. 91]), **panaszolkodást tesz** (1581: Megh ertettek az fogiatkozás myat valo *panozolkodast* mellyet feokeppen az Zaz Nemzet *teze(n)* hogy p(rae)dicatorok ne(m) volna [Kv; TanJk V/3. 248a]), **pusztítást tesz** (1681: ezen Erdőben Nalaczi Vr(am) eő kglme jobbagyi nem keves *pusztítást tesznek* [Hátszeg H; VhU 150]), **rablást tesz** (1634: itt az ket homorod mellett Nagj *Rablást* tőnek az Tatárok [TSb 21]), **rúgást tesz** (1729: kemeny *rugásokat, tapotasokat töttenek* rajta [Dés; Jk]), **sírást tesz** (1589 k.: Az Azzonj Nagi *syrast kezde tenni* [Szu; UszT]), **sírást-rívást tesz** (1778: Szörnyű nagy *sírást-rívást tettek* nyavalyások [RettE 389]), **tágítást tesz** (XVIII. sz. eleje: Az lovat hoszszu kötéllel urokkal kel ki fogni ä Menesbül, ... és az Urkán *tegyenek tágítást* [JHb 17/10 lótartási ut.]), **tanítást tesz** (1657: a templomban sem *teszek tanitast*, mert nem vagy te arra melto erdemes [SzJk 82 Felenyedi Györgyné özv. papné Szöllősi Gábor szentegyedi prédikátor elleni perében a felperes Petrus Bessenyei de Dees ügyvédje kezével]), **tapodást tesz** (1729: kemeny *rugásokat, tapotasokat töttenek* rajta [Dés; Jk]), **tolongást tesz** (1751: az közel helylysegbeli nemessèg utcunq(ue) concurrált vala, de meszeb valók nem *tettek tojongást* [Abosfva KK; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.]), **tudósítást tesz** (1750: tizenharmad napra *tesznek* nékem *tudositást*, az holot nekem njoltzad nap alat jelen kellett volna lennem [O.csesztve AF; Ks 83 Péterfi Sándor lev.]), **utazást tesz** (1823–1830: Sokszor az úrfi egy vagy más városra egy-egy kis *utazást tett* [FogE 229]), **vallást tesz** (1550: my elewnkbeh hywa ... *tewnek* ilyen *wallasth* [Mányik SzD; BfR II.]), **vallomást tesz** (1796: az vallok ... eképpen *tőnek Vallomást* [O.solymos K; LLt Csáky-per 295. 11 Felei Veres Josef msz-i ns, Kolozs megyei hites bíró fog.]), **válogatást tesz** (1642: Vgyan eo vallia hogy fizetesebe az buzat elegyesen veotte semmi *valogatast* ne(m) *teott* benne [Gyalu K; GyU 80]), **változtatást tesz** (1677: Ritusokban pedig reformálni, *változtatást tenni*, qua modalitate Religio dolgában, kinek kinek szent írásból vőt opiniojának meg-jelentetésének módgya [AC 267]),

vásárlást tesz (1818: *tévének mi előttünk ilyen vásárlást* [Asz; Borb. I Nagy József ns vall.]), **verekedést tesz** (1662: a városbéli gyermekek ... magok között nagy rút *verekedéseket tesznek vala* [SKr 629]) és **verést tesz** (1767: ha verték minemű *verést* vagy Sebet *tettek* rajta? [Bethlensztmiklós KK; BK vk]).

A funkcióigés szerkezetek létrehozásában rendkívül produktív -ás/-és képző mellett a *tesz* funkcióigéhez kapcsolódó deverbális főnév több esetben -at/-et képzőt tartalmaz, amelyhez rendszerint tárgyrag járul: **dicséretet tesz** (1622: Az mikor hazajött volna Paulus Göcs uram, nagy *dicséretet tőn* felőle az városnak [Kv; KvE 153 SB]), **feleletet tesz** (1638: Nagy Tamas Vr(am) *tőn* illien modon ualo *feleletet* [Fog.; Szád.]), **ígéretet tesz** (1572: en ez zot halua(n) az aszontwl én mingiarast *Jgiretet twk* nekie [Sajókeresztúr SzD; BesztLt 3715]), **ítéletet tesz** (1584: nem tudonk mihez tamazkodni es michioda *itileteth tenni* [Báthory, ErdLev. 208]), **készületet tesz** (1823–1830: mivel már a *készületet* a papságra *tettem*, ... már jó lesz emellett maradni [FogE 216]), **nyilatkozatot tesz** (1850: jo lelki ősméret szerint *tettek* ily *nyilatkozatot* [Mv; DobLev. V/1303]), **parancsolatot tesz** (1771: Egyebekről, jo moddal *tettem porantsalatott* [Rücs MT; Ks 21. XV. 23]), **szolgálatot tesz** (1692: sok rendbeli *szolgálatot tőtt* [Impérfva Cs; LLt Fasc. 159]), **ütközetet tesz** (1653: erős *ütközetet tőnek* [ETA I, 68 NSz]) és **üzenetet tesz** (1697: a' Becsületes Unitaria Ecclesiának ... *izenetet tegyenek* hogy köz akaratbol a' dezmai sok abusosok iránt ő klkel edgyüt orvoslást tegyenek [Kv; SRE 54]).

Kevesebb számban ugyan, de a *tesz* -ság/-ség, illetve -alom/-elem képzős, legtöbbször szintén tárgyesetben álló főnevekkel is prototipikus funkcióigés szerkezeteket alkot: **fogságba tesz** (1849: Báró Vesselényi Miklos urat mikor *fogságba tették*, alig valék 12. éves [Kv; Végr. Vall. 26]), **gyilkosságot tesz** (1676/1681: ha peniglen szant szandekkel *gyilkossagot tenne* valamellyik a várban, azert az gyilkos is megh hallyon [Vh; VhU 662]), **mulatságot tesz** (1792: egy nap egyiknél, más nap másiknál *tették a Mulatságot* [Laszó H; Ks 80. XLVII. 5]), **segítséget tesz** (1734: edgyszer megh kerestenek bennünket hogy *Segittség(e)t tennénk* az Somkuti Házhoz fa hordással [Nagynyíres Szt; TKI Kardos László (50) lib. vall.]), **vétséget tesz** (1593: Ezben *teth wolt* az en procúradorom *vetsegeth* [UszT 9/46]), illetve **tilalmat tesz** (1570: Borbel ferencz hythy zerent vallia ... Besterchey Gërgh es Kappa Antal, *Tylalmat Teznek* az vrbéger fyay kepeben [Kv; TJK III/2. 3]).

2.2. A vesz igével alkotott funkcióigés szerkezetek csoportja

A vesz igével alkotott funkcióigés szerkezetek legnagyobb részében az ige – a *tesz* igéhez hasonlóan – egy -ás/-és képzős eseménynévi típusú taghoz járul, ugyanakkor a vizsgált

szervezetek főnévi komponensei között *-at/-et*, illetve *-alom/-elem* képzős igei származékok is előfordulnak: **ápolásba vesz** (1850: Illeték mentes bizonyítványok e következők ... Lelenczeket *ápolásba venni* szándékozo személyek erkölcsiségéről ... szollók [Nagykapus K; RAK 6 esp. kl]), **büntetést vesz** (1791: paráznaságban magát elegyítvén ... Papsági functionjatol privaltatott egészen, egyéb *büntetést* nem vett [Sebeshely H; JHb 8 r. valló]), **futamást vesz** (1660: aszerallyak Director Vraimek hogy megh sententiazott szemelly volna, es megh iedven vetketeől *futamast veött volna* [Kv; TJK VIII/3. 264]), **gondolkodásra vesz** (1568: Marton deakis *gondolkodásra veotte* ... Pazman Palis *gondolkodásra veotthe* [Kv; TJK IV/1. 548]), **kerítésbe vesz** (1847: egy darab rétet ... bésántzolt, s azt lenge *kerítésbe vette* [KLev. 15]), **megfontolásra vesz** (1796: mély alazatosaggal Instalunk Ngod előtt azon, hogy melto *megfontolasra vévén*, bölts elmejevel azt, hogy minemű romlás és kár következze ebből az erdők és gyümölcs fák pusztításából [Torockó; TLev. 10/6]), **növekedést vesz** (1662: a Sebes-Körös szép folyó vize ... a Kalota havasából több és nagy sok hegyekből igen nagy *nevekedést vevén* ... a várast ketté szakasztja [SKr 416]), **pihenést vesz** (1658: Rákoczi ... Szamos-Újvárbán magának lön egy darabig, és *pihenést vön* s nyugovék [ETA I, 166 NSzF]), **térést vesz** (1664: nem szükség Kegyelmednek az hadakat tovább fárasztani, hanem vegyen *térést* [TML III, 163 a fej. Teleki Mihályhoz]), **tudomást vesz** (1880: Azért nem írtam én róla idáig, mert azt hittem, te hamarább *veszel* hollétéről *tudomást*, mint én [PLev. 73 Petelei István Jakab Ödönhöz]), **vizsgálásba vesz** (1662: ha a hitlevelét a vezérnek exámenbe, *vizsgálásba veszik vala*, az álnokság megtapasztaltatván, magok is úgy rendelhették volna a dolgokat [SKr 624]); **eredetet vesz** (1681: az hol edgy néhány fellyül származo apro Patakok öszve ütköznek, némellyek pedig annál fellyebb, honnan tudniillik azon folymak (!) *eredetét vesznek* [Nagykapus NK; EHA]), **lelegzetet vesz** (1629: eczer az Aszony hazához hiuata eczasaka (!), hogy testamentomot tegien ... csak aleg *veszen vala lelegzetett* [Mv; MvLt 290. 146a]); **értelmet vesz** (1573: eo Semmy *Ertelmet* abbol veot hogy tudna mire valo volt volna azt sem tuga [Kv; TJK III/3. 210a]), **győzedelmet vesz** (1710: a pokolnak kapui soha *győzedelmet* nem vesznek az Isten ecclesiáján [CsH 99]).

A *tesz* igtől eltérően a *vesz* funkcióigeti szerepben a vizsgált szövegtörpusz alapján a viszonylag ritkának számító *-ó/-ő* képzős, illetve névutós főnévi taghoz is kapcsolódik: **fontolóra vesz** (1804: *fontolora vévén* a felek által bé adott Nyilakot ... az osztazo Felek jelen létekb(en) revidealtuk [Szentimre AF; DobLev. IV/874. 6b]), **üldözőbe vesz** (1805: Fégyeri Dis-unitus Diaconus Avrám Déák panaszzol a' Fégyeri Dísunitus Papra, hogy ... nagyon *üldözőbe vette*, 's a' Templumbul is ki tiltatta [H; JF 36]), **üzőbe vesz** (1662: a fejedelem is utánok nyomultan-nyomulna, sőt Fejérvár táján majd ugyan *üzőbe* is őket *venni kezdette volna*

[SKr 499]), **vizsgálóra vesz** (1829: én is a ... Protocollomakat *visgalora vettem* [DLt 87]), illetve **oltalom alá vesz** (1646: Hozymezi (!) Anna Aszonnak Keővar uidekén leveő Purkarecz es Diospatak neveő faluit az my klmes *oltalmunk ala veőttük* [JHb rtlen]), **őrizet alá vesz** (1832: esmerjék kötelességeknek azon kertet *őrizetek alá venni* [Árkos Hsz; RSzF 155]).

2.3. A kevésbé produktív igékkel alkotott funkciógés szerkezetek csoportja

Az *esik* szintaktikai alaptagú szókapcsolatok közé a következő szerkezetek sorolhatóak: **bujdosásba esik** (1687: Edgyetmása el kotyavetyélése miatt *bujdosásb(a) estem* [Szilágycseh; GramTr VIII]), **bujdosóba esik** (1570: Margit chernas Myhalne ... vallya, hogy Mykor az Rengeo annat ky vertek volna, es az Jakab Molnar legen *Bwdosoba eszet volna*, Talalta volt harsongart alat zablyayawal dardayawal [Kv; Tjk III/2. 106]), **büntetésbe esik** (1655/1754 k.: Ha valamy Mester közüllünk *büntetésben esnek*, ... tartozzék a' Czének büntetést adni flor. 2 [Kv; ACJk 9]), **halála esik** (1552: ha az Jdeo kezbe kelemen papnak *halala esnek* az ewo (!) vtanna valo oltarmesterekys ... az Tonak felehez Ne Nywlhassanak [Mezőszengyel MT; BfR]), **holta esik** (1603: (Az örökbe hagyott birtokot) *Holtom esvin* ... Ezen Felesegem maradékjan kívül el ne köthesse senki [M.fráta K; Bál. 93]) és **megbántódására esik** (1737: engedelmeskedem a Nats(ág)od porontsolattyának, a melly nékem el felelythetetlen *megbántódásomra eset* [Szentiván Hsz; Ap. Henter János Apor Péterhez]). Az *esik* funkciógé alkalmas arra, hogy személytelenséget fejezzon ki, az ilyen szerkezetek morfológiai specifikuma pedig az, hogy a névszói komponens zéróragos főnév: **büntetés esik** (1601: *beontetes ne essek rajtunk varosul* [Kv; TanJk I/1. 384]), **ütés esik** (1583: *az wtes A Capitanon Nilas Simonon essek* [Kv; Tjk IV/1. 181]), **verekedés esik** (1759: veszekedések, *verekedések is estenek* mint valami Bordélyj háznál [Nyárádsztlászló MT; Sár.]), **verés esik** (1765: (Murvai János) ki vont fegyverrel az Inctusokat ... aggreďálta megis sebhette ... s ugi *esett* rajta *ā verés* [Torda; Tjk V. 256]), **veszekedés esik** (1687: affelettis *esett az veszekedés*, miért jartatya magához az Labanczokat [Szilágycseh; GramTr VIII]).

Az *esik* igén kívül viszonylag több szerkezetben jelenik meg a *tart*, *művel*, *űz* és *ad* funkciógé is: **biztatással tart** (1619: őnagysága *tartja biztatással* Nagyságodat Jenő felől az Nagyságod sok adományáért [BTN² 240]), **csatázást tart** (1614: egynéhány hétig erős csatázást *űztünk-tartottunk* [BTN² 51]), **neheztelést tart** (1820: az Eskettető Báronéra kezdett neheztelni Tötöri Ur, 's azon *Neheztelésit* máig is *tartya* [Várfva TA; JHb 18 Bíro Sigmond hűtes assessor (49) vall.]), **tanácskozást tart** 1847: Csernyicán *tanácskozásait tartotta* fenn említett Szikuje Mittal, Szikuje Györggyel és Tyászk Urszszal [VKp 219]), **társalkodást tart** (1812: tiltotta a

Groff hogy a Leánnal titkos szövetséget és *társalkodást* ne *tartsok* [Héderfája KK; IB Varró György (25) grófi kocsis vall.]), *tisztességben tart* (1565: a ket nemzet, Benche, es Barta nemzet ... my elottwnk megy kowetek ... egy mast *tyztessegeben* tartozanak *tartany* [Gyerőmonostor K; KCs I. 49]), *tisztességgel tart* (1570: More Ambrus feleségewel ... Minden vetthkeket ky Eddegh volt Megh engettek egy Masnak es ez vthan Jamborwl es *Thyztessege*l *Thartyak* egy Mast [Kv; Tjk III/2. 147]); *dúlást művel* (1630: 2 Octobris ... itt az város körül való falukon nagy kóborlást, *dúlást mívelének* [Kv; KvE 159 SB]), *lopást művel* (1570: valamý *lopast Mywelt volt* [Kv; Tjk III/2. 40]), *pusztítást művel* (1710: A kurucok ebben ez esztendőben is sok *pusztítást mívelének* Magyarországon [CsH 156]), *veszekedést művel* (1618: Oly igen sok rút, mód nélkül való *veszekedéseket mívele* ekkor rajtunk Gáspár János urammal, hogy csak megírni is irtódom tőle [BTN² 91]); *csatázást űz* (1614: egynéhány hétig erős *csatázást űztünk*-tartottunk [BTN² 51]), *prédálást űz* (1807: szoktanaké másoknak is gyümölsős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonýkodni *pusztításokat prédálásokat űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *pusztítást űz* (1807: szoktanaké másoknak is gyümölsős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonýkodni *pusztításokat prédálásokat űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk]), *vigasságot űz* (1740: Kornis Sigmond eő Ngának ... Udvarbirája ... Vendégséget, *Vigasságot*, tánczot *űzötte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk]); *jegyzést ad* (1589/1590: azért keozteok mint agítaltatott es determinaltatott volt ā dologh Azokrol kezwnk Iarasa alat *Iedczest attunk volt* [T; Wass 26]), *segítséget ad* (1774: meg fordultam hogy *Segítséget adgyan* ... Tisztarto Uram [Keszű K; KS Conscr.]). A *bujdosásra adja magát* (1699: Biro Balas nevű jobbagjok ... az szolgálatra nem akart sem(m)ikeppen redealni hanem az *buidosásra adta magát* [Hsz; Borb. II]) visszaható szerkezet arra mutat rá, hogy a funkcióigés szerkezetek nemcsak egy névszói és egy igei komponensből épülhetnek fel, hanem például áltárgyakkal is kiegészülhetnek.

A *vet*, *ejt*, *fog*, *folytat*, *hagy* és *szerez* igék csupán néhány szerkezet által képviseltetik magukat a prototipikus funkcióigés szerkezetek osztályában: *büntetést vet* (1603: Az Áúthorara penig oly *büntetést vessenek*, hogy ... mindennemű Nemzete rolla öröke meg emlekezzek [Kv; TanJk I/1. 454]), *fogságra vet* (1664: engem azért az négy hópínzért *fogságra vetnek* vagy megölnek [TML III, 161 Boldvai Márton Teleki Mihályhoz]); *ütést ejt* (1740: az I az kapun által tsapván in fratrís sui defensam *ejtette az útest* Kováts Samun [Torda; Tjk I. 181]); *őrizet alá fog* (1793: edgy Hájogos nevű erdötskét *őrizet alá fogván* olyan közönseges aprolekos elegyes fát nevelt [DLev. 2. XIIIB/b. 16]); *perlekedést folytat* (1757: (A *perlekedés*) abban maradott, az említett Csáki részre való jobbagýis továbbrá nem *folytotta* [Galgó Sz; JHbK LIV/6. 10]); *tilalmat hagy* (1586: Minket penig ereossen megh Intenek bwntetes Alát, hogy myert a'

büntetést zenwedte soha zemere Ne vetneok seot ez *tilalmot hagiak* hogy a' teobbinkneki publicálnok [Kv; TJK IV/1. 543]); **tudomást szerez** (1843: uradalmi hajdú Menyhárd Antal oly rendeléssel küldetett ki előre, hogy bizonyos *tudomást szerezne* a Varga Katalin hollétéről [VKp 68]).

3. A funkcióigés szerkezetek sajátosságai nyelvtörténeti keretben

A funkcióigés szerkezetek 19–20. századi negatív nyelvművelői megítélése, illetve viszonylag újnak számító nyelvtudományi megközelítése implicit módon azt érzékelteti, hogy az igei alaptagú, széttagoló szerkezetek használata voltaképpen az új- és az újabb magyar kor előzményekkel nem rendelkező sajátossága. Ennek ellenére *A magyar nyelv történeti nyelvtana* szerint a funkcióigés szerkezetek jelenléte már a kései ómagyar korban is kimutatható: „[a] kötött bővítményű főnév a mondatban gyakran valamilyen általános jelentéskörű, illetve a vonzat szempontjából lényegtelen jelentésben használt, »üres« igével alkotott szókapcsolat tagjaként jelentkezik”, a megfelelő ige kiválasztásában pedig „a mondanivaló tartalma, stílusa, valamint a latin eredeti szöveg mintája” egyaránt szerepet játszhatott (S. HÁMORI 1995: 411–412). A magyar funkcióigés szerkezetek kialakulása tehát egyáltalán nem tekinthető új fejleménynek, használatuknak egészen a kései ómagyar korig visszavezethető hagyománya van, mindmáig való fennmaradásuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük pedig releváns kommunikációs szerepüket igazolja.

A funkcióigés szerkezetek sajátossága a szintaktikai és szemantikai szerepek megoszlása, polarizálódása az alkotótagok között: a szerkezet alaptagja formálisan a deszemantizálódott ige, a szintaktikai viszonyt a bővítményen rag jelöli, a jelentés fogalmi központját azonban a szemantikailag domináns főnévi komponens képezi, ugyanakkor a két tag szoros jelentésegységet alkot (B. KOVÁCS 1999: 388). Ennek értelmében a vizsgált funkcióigés szerkezetek sajátosságait három konvergens szempontból, vagyis a funkcióige, a névszói komponens és a teljes szerkezet felől közelítem meg.

3.1. A funkcióige sajátosságai

3.1.1. A funkcióigék segédigeszerűsége és „szemantikai kiüresedettsége”

Az egyes igék esetében a fogalmi és a grammatikai jelentés különböző mértékben érvényesülhet, ennek következtében pedig az igék és a segédigék között egyáltalán nem

tételezhető éles határvonal (MGr. 258). Ezt bizonyítják azok a sajátos grammatikai viselkedésű igék is, amelyek a főigék és a segédigék között képeznek átmenetet, és amelyek segédigeszerű igékként határozhatóak meg (MGr. 258–259). Átmeneti jellegük miatt a segédigeszerű igék közé sorolhatóak a funkcióigék is, amelyek – az analitikus szerkesztésű igealakok felépítésében részt vevő, ún. szóalakteremtő segédigékkel szemben – a kopula szerepű, vagyis az ún. mondatrésztteremtő segédigékhez közelítenek, ugyanakkor több szempontból el is térnek tőlük: a mondatrésztteremtő segédige bármely ragtalan névszóhoz kapcsolódhat, a két komponens között pedig morfológiai típusú viszony van, míg a funkcióige legtöbbször igei tartalmat hordozó, eseményre utaló ragos névszó mellett áll, a viszonyrag pedig – bár a névszó csupán a funkcióige formális bővítménye – szintaktikai kapcsolatot jelöl (MGr. 259).

A más szavakhoz való mondatbeli kapcsolódás – a szókincs többi tagjához való viszony mellett – olyan nyelven belüli tényező, amely a szójelentés változásának hajtóereje lehet: egy szó minél több kapcsolatot létesít más szavakkal, konkrét jelentéstartalma annál inkább elhomályosul, az elvont jelszerűség felé közeledik, végül pedig „üressé” válik, valósággal mindent jelenthet, tehát igazi jelentéstartalma nincs is (HADROVICS 1992: 65–66, 337–339). Látszólag ezt a szintaktikai-szemantikai törvényszerűséget példázzák a funkcióígés szerkezetek igei tagjai is, amelyek jelentése valóban elhomályosult a megfelelő főigék fogalmi jelentéséhez képest, viszont véleményem szerint a deszemantizációs folyamat nem teljes mértékű kiüresedéshez, tartalmatlansághoz vezetett.

Az ige tartalmi jelentésének ún. „mennyiségét” figyelembe véve a MGr. megkülönbözteti a tartalmas igéket, a féltartalmas igéket és a funkcióigéket (82), az utóbbiakat tehát a fogalmi-lexikális jelentés alapján – több nyelvkuatóval egyetemben (I. O. NAGY 1968; B. KOVÁCS 1999; ZIMÁNYI 2006; CSORBA 2010b stb.) – „üres”, „tartalmatlan” (73) nyelvi elemekként határozza meg. Ez a definíció azonban már a MGr.-ban ellentmondásba kerül azzal a nézettel, amely szerint a funkcióigék szemantikai szempontból a tartalmas lexikai jelentésű és a tartalmatlan grammatikai viszonyjelentésű nyelvi elemek között helyezkednek el, vagyis félig tartalmas, félig tartalmatlan igéknek számítanak: „Azok az igék, melyekben a grammatikai jelentés erősebb, dominánsabb, de mégsem tartalmatlanok, a segédigék felé közelítenek, segédigeszerűek.” (258).

A funkcióigék csak bizonyos szerkezetekben viselkednek segédigeszerűen, más szókapcsolatokban főigei szerepet töltenek be, fogalmilag tartalmasak, következésképpen a funkcióigék kialakulása valójában egy olyan egyrészt deszemantizációs, másrészt grammatikalizációs folyamathoz köthető, amelynek során – KÁROLY (1970), SZIKLAINÉ (1986), MOLNÁR (1999), DOBOS (2001) és LANSTYÁK (2019) véleményével egyetértve – egy főige

komplex jelentésszerkezete funkcióigeként sematikusabbá és egyszerűbbé, de nem tartalmatlanná válik. A funkcióigék „szemantikai kiüresedettsége” ellen több, nyelvi adatokkal jól alátámasztható érv is szól. Ha a funkcióigék üres, tartalmatlan jelentésűek volnának, és a szerkezet jelentését csupán a névszó hordozná, a más-más funkcióigét, de ugyanazt a névszót tartalmazó szerkezetek között nem lehetne jelentéskülönbséget megállapítani (LANSTYÁK 2019: 70–71). A *pusztítást* tárgyragos névszóhoz a SzT. adatai alapján például három funkcióige (*tesz*,² *művel*³ és *űz*⁴) is társulhat, és – bár ezek mindegyike a ’pusztítás’, a ’rombolás’ eseményszerkezetére vonatkozik – az egyes szerkezetek esetében az eseményidő belső szerkezete, az eseményszerűség konceptuális jelentősége és az alanyi szereplő agentivitásának mértéke tekintetében más-más természetű jelentésmozzanatok jelennek meg, illetve kerülnek előtérbe. A *tesz* és a *művel* funkcióigék gyakran ugyanazon tárgyragos, rendszerint negatív értékjelentésű névszói komponenshez kapcsolódnak (*dúlást tesz* ~ *dúlást művel*,⁵ *lopást tesz* ~ *lopást művel*,⁶ *pusztítást tesz* ~ *pusztítást művel*⁷), a leírt esemény jelentőségére azonban a *művel* funkcióigét tartalmazó variánsok stilisztikai szempontból valószínűleg hangsúlyosabban mutatnak rá, ezt azonban a mai nyelvérzék alapján csupán feltételezni lehet. A *büntetést vesz*⁸ és a *büntetést vet*⁹ szerkezetek az eltérő vonzatstruktúra mellett szemantikai szempontból főként az események konceptualizálásában különböznek: míg a *vesz* funkcióige a patient helyezi alanyi szerepbe, addig a *vet* ige alanyként az agentet emeli ki, a patient pedig határozói szerepben jelenik meg. Azt, hogy egy adott funkcióige milyen névszói komponensekkel alkothat szó szerkezetet, a szemantikai preferencia is befolyásolja, ez pedig az ige inherens sajátossága (vö. CSORBA 2010a): például az *ad* funkcióige alapjelentésének megfelelően általában pozitív vagy semleges,¹⁰ míg az *ejt* és *esik* igék –

² 1705: a magyarok Morvába, Stajerbe és Austriába is felhatván, nagy *pusztításokat* töttenek volna [WIN I, 531].

³ 1710: A kurucok ebben ez esztendőben is sok *pusztítást művelének* Magyarországon [CsH 156].

⁴ 1807: szoktanaké másoknak is gyümölsős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonkodni *pusztításokat* prédálásokat *űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk].

⁵ 1662: Katonái, szolgálai szerén-szerzte az országban nagy sok kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, *dúlásokat tesznek vala* [SKr 149]. – 1630: az város körül való falukon nagy kóborlást, *dúlást művelének* [Kv; KvE 159 SB].

⁶ 1567: Jtthis az en tyztembe igaz elegh *lopast teznek* hogy az zegyn ember chak eligh tartthatya marhayat myattak [Nagysajó BN; BesztLt 74]. – 1570: Thakach Janos az Silvester germetek hozza fogta volt hogy Eyhel (!) hal volt megh, Es hogy valamy *lopast Mywelt volt* Thakach Janos megh verte Erte [Kv; Tjk III/2. 40].

⁷ 1681: ezen Erdőben Nalaczi Vr(am) eő kglme jobbagyi nem keves *pusztítást tesznek* [Hátszeg H; VhU 150]. – 1710: A kurucok ebben ez esztendőben is sok *pusztítást művelének* Magyarországon [CsH 156].

⁸ 1791: Papsági functiojaton privaltatott egészen, egyéb *büntetést* nem *vett* [Sebeshely H; JHb 8 r. valló].

⁹ 1603: Az Aúthorara penig oly *büntetést* vessenek, hogy úgy meg eresse hogy mind ő, ‘s minden gyermek és mindennemű Nemzete rolla öröke meg emlekezzek [Kv; TanJk I/1. 454].

¹⁰ L. 1774: meg fordultam hogy *Segítséget adgyan* ... Tisztarto Uram [Keszü K; KS Conscr.]; 1589/1590: keozteok mint agitaltatott es determinaltatott volt ā dologh Azokrol kezwnk Iarasa alat *Iedczest attunk volt* [T; Wass 26].

gyakran A ROSSZ LENT VAN orientációs metaforával kiegészülve – rendszerint negatív értékjelentésű névszókkal¹¹ alkotnak szókapcsolatot.

A megfelelő funkcióige kiválasztása tehát nem arbitráris, önkényes, a funkcióígés szerkezetek igéit nem lehet szabadon más átvitt értelmű igével helyettesíteni (vö. SZIKLAINÉ 1986: 269). Az egyes funkcióigék eltérő mértékben tükrözik alapjelentésüket, e tekintetben pedig kontinuumot alkotnak, így egy olyan skálán helyezhetők el, amely egyfelől a nagyon specifikus jelentésű igei szerkezetek, másfelől pedig a grammatikai elemet (képzőt) tartalmazó, komplex morfológiai felépítésű igék felé nyitott, ugyanakkor különböző szerkezetekben még ugyanazon funkcióige is eltérő grammatikalizációs szinteket mutathat (HRENEK 2017: 16–17; LANSTYÁK 2019: 72; HEGEDŰS 2019: 437–438).

A deszemantizáció következtében a tartalmas igék szemantikai struktúrája nem kiüresedik, hanem átalakul, a funkcióígés szerkezetekben ugyanis az igei komponens szemái csupán korlátozott számban vesznek részt, valamilyen formában azonban mégis módosítják a névszói komponens, illetve a funkcióígés szerkezet jelentését (DOBOS 2001: 22–23; HEGEDŰS 2019: 437–438). A funkcióigék jelentéselszegényedési folyamata kognitív szemantikai szempontból a sematizáció szemantikai műveletével írható le, amely az absztrakció és a jelentéskiterjesztés mellett a jelentésváltozás fő műveletei közé tartozik, és amely különböző mértékben minden nyelvi elem jelentésének kialakulásában részt vesz (TOLCSVAI NAGY 2021: 158–159). A funkcióigék jelentése azonban például a grammatikai elemek viszonyjelentéséhez képest kisebb mértékben sematizált: alakjuk megegyezik a megfelelő tartalmas főige alakjával, ugyanakkor jelentésszerkezetükben kevesebb széma reprezentálódik, a főigéhez viszonyított mondattani funkciójuk pedig rendszerint megváltozik (l. pl. VINCZE 2008).

Mindezekből tehát az a következtetés vonható le, hogy a funkcióigéi jelentés egyáltalán nem üres vagy tartalmatlan, hanem csupán sematizált, a funkcióígés szerkezet jelentésszerkezetének kialakításában nemcsak a névszói, hanem – kisebb mértékben – az igei tag jelentéselemei is részt vesznek. A funkcióígés szerkezet elemeként tehát az ige nemcsak igésít vagy általánosít, hanem konkretizál is, szükségszerűen specifikusabbá is teszi a szókapcsolat jelentését (HRENEK 2017: 19). A történeti nyelvi példák alapján az is kimutatható, hogy a funkcióigékhez a névszói komponensek eredetileg többnyire teljes értékű vonzatokként

¹¹ L. 1655/1754 k.: Ha valamy Mester közüllünk *büntetésben esnèk*, és a' Czéhnek nem engedne, hanem Kegyelmes Urunkal vagy a' Tanáttal fenyegetné a' czéhet ..., tartozzék a' Czének büntetést adni flor. 2 [Kv; ACJk 9]; 1687: *affelettis esett az veszekedés*, miért jartatya magához az Labanczokat [Szilágycseh; GramTr VIII]; 1740: az I az kapun által tsapván in fratris sui defensam *ejtette az űtest* Kováts Samun [Torda; TJK I. 181].

kapcsolódnak, a szerkezet frazeologizálódásával azonban a szintaktikai kapcsolat formálissá válik, a tendencia terjedésével pedig újabb alakulatok az analógia hatására is létrejöhetnek.

3.1.2. A főigei és funkcióihei jelentés, illetve produktivitás közötti összefüggések

A funkcióihek sematizált, a megfelelő főigei jelentéssel korreláló és nem kizárólagosan grammatikai jelentéssel rendelkező elemekként való tételezése olyan további kérdéseket vet fel, amelyek a funkcióiheknek a fogalmilag tartalmas ige jelentésrendszerével való kapcsolatára, a deszemantizációs, illetve grammatikalizációs folyamat általános ismérveire, a különböző névszók esetében történő funkcióihe-választás motivációira, illetve a funkcióihek eltérő produktivitására vonatkoznak.

A tartalmas igeiből sematizáció útján kialakuló funkcióihek ún. indikatív jelentéssel rendelkeznek, amely egyrészt rámutat a névszói komponens által jelölt cselekvésre, másrészt pedig a névszói komponens által jelölt cselekvés kiegészítő jellemzését adja (MORDVILKO 1964: 74–78 idézi DOBOS 2001: 22). HRENEK (2017) metaforizációra vonatkozó megállapításaiból kiindulva azt feltételezem, hogy a funkcióihek, illetve a funkcióihe szerkezetek létrejötte, valamint az egyes funkcióihek produktivitásának mértéke kognitív nyelvészeti keretben az akcideneciák nyelvi észlelési feltételeire, illetve a metaforikus kiterjesztés folyamatára vezethető vissza (vö. SZILÁGYI 1996: 37–45, 66). Az igeik olyan strukturált viselkedésjelentéssel rendelkeznek, amelyek esetében – a „dologszerű” szubsztanciákhoz hasonlóan – könnyen meg lehet állapítani azokat a gyakran szcenáriumszerű sorozatba rendeződő észlelési feltételeket, amelyek szükségesek ahhoz, hogy valamely viselkedés nyelvi jellemzésére egy adott ige felhasználhatónak bizonyuljon (SZILÁGYI 1996: 66). A fogalmilag tartalmas igeik nyelvi észlelési feltételei közül a funkcióihek esetében domináns módon csupán egy vagy néhány mutatható ki, ez azonban elég ahhoz, hogy az általában igei tartalmú névszói komponens által expliciten vagy impliciten megnevezett szituáció leírására alkalmassá váljanak. Ebből tehát az következik, hogy egy adott névszói komponenshez csupán olyan funkcióihe kapcsolódhat, amelynek a főigei jelentésrendszerből származtatott nyelvi észlelési feltétele(i) korrelál(nak) a névszó által jelölt akcidenecia vagy szubsztancia észlelési feltételeivel. Végző soron a funkcióihe szerkezetek létrejötte a fogalmilag tartalmas főige és a névszói komponens jelentésének egy vagy több közös nyelvi észlelési feltételén alapszik, ezt a strukturális hasonlóságot pedig a névszóval szószerkezetet alkotó, a főigei jelentéshez képest metaforikus jelentésű funkcióihe emeli ki.

Ahhoz, hogy a funkcióige képes legyen a névszó jelentését vagy egyik jelentésmozzanatát felerősíteni, a két komponens jelentéstartalma legalább egy jelentéselemben hasonló kell legyen, a szerkezetek névszói és igei részének jelentése között tehát sajátos szemantikai kölcsönhatás működik: ha több főnév ugyanazon igehez kapcsolódik, akkor a közös ige jelentése kiemeli egy közös mozzanatot a főnevek jelentéselemei közül, ha pedig ugyanazon főnév több igehez kapcsolódik, akkor a közös főnév erősíti fel az ezekben az igeikben meglévő közös jelentésmozzanatot, illetve teremt köztük jelentésbeli rokonságot (MOLNÁR 1999: 138–142; TOLCSVAI NAGY 2021: 89–92). A *csatázást űz*,¹² a *prédálást űz*¹³ és a *vendégséget, vigasságot, illetve táncot űz*¹⁴ szerkezeteket, valamint a bennük megjelenő névszói komponenseket például szemantikailag a huzamosabb időtartam, az iterativitás, az ismétlődés jelentésmozzanata köti össze, ez a jelentéselem pedig az *űz* ige alapjelentésének szerkezetében is megtalálható, az *űz* funkcióige pedig ennek felhasználásával, kiemelésével szervezi a mellette előforduló főneveket egy szemantikai csoportba. A *pusztítást művel*, a *pusztítást tesz* és a *pusztítást űz* szerkezetekben ugyanazon tárgyragos névszó alkot szószerkezetet eltérő funkcióigékkel, a közös névszó pedig a különböző igeikben meglévő közös jelentéselemet, azaz a kauzativitást emeli ki.

A különböző funkcióigék termékenysége, vagyis a különféle névszókkal alkotott szerkezetek halmazának nagysága szempontjából véleményem szerint egy olyan egyenes arányosságra épülő viszony mutatható ki, amely alapján minél sematikusabb a fogalmilag tartalmas ige jelentésrendszere, a különböző észlelési feltételek kiemelésével annál több metaforikus jelentés, illetve funkcióigés szerkezet jön létre. A SzT. nyelvi adatai alapján a vizsgált funkcióigés szerkezetekben legtöbbször a *tesz*, legkevesebbszer pedig a *folytat* ige jelenik meg, ez a produktivitási eltérés pedig feltételezésem szerint a *tesz*, illetve a *folytat* mint fogalmilag tartalmas ige jelentésszerkezetére vezethető vissza. A *tesz* ige tulajdonképpeni nyelvi észlelési feltételei közé alapvetően három olyan rendkívül általános ismerv – a cselekvéshordozó ágens az eseménytől függetlenül létező, akarlatlagos, dinamikus cselekvő; az ágens valamely cselekvés vagy történés okozója; a cselekvés a környezet vagy más entitások (térbeli) állapotának megváltozását eredményezi – sorolható, amelyek felhasználásával, előtérbe állításával számtalan funkcióigés szerkezet jön létre, az igei tartalmú névszók ugyanis rendszerint legalább egy észlelési feltételben osztoznak az igeivel. A *tesz* főige

¹² 1614: egynéhány hétig erős *csatázást űztünk*-tartottunk [BTN² 51].

¹³ 1807: szoktanaké másoknak is gyümölcstős, veteményes Kerteikben gabonaikban kártekonnykodni *pusztítottásokat prédálásokat űzni* [Kakasd MT; DLev. 3. XXXV. 13 vk].

¹⁴ 1740: *Vendégséget, Vigasságot, táncot űzötte* gyakran az Vdvarban [BSz; Ks 54. 72 vk].

jelentésszerkezetéhez képest a *folytat* ige nyelvi észlelési feltételeinek halmaza egy olyan domináns, specifikus elemet is magába foglal, amely a cselekvés időtartamára, folyamatos időbeli kiterjedésére, ismétlődő jellegére vonatkozik, ez a jelentésjegy a vizsgált anyagban pedig csupán a *perlekedés* névszó jelentésszerkezetében jelenik meg. Annak ellenére azonban, hogy a metaforizáció képes motiválni a funkcióigés szerkezetek kialakulását, az egyes névszói és igei komponensek összekapcsolódásának algoritmusát, illetve a konstrukciós rögzülést nem teszi megjósolhatóvá.

3.2. A névszói komponens sajátosságai

A funkcióigés szerkezet névszói tagja a funkcióigéhez tárgyrag, határozórag vagy zérórag, esetleg névutó segítségével kapcsolódik. A SzT. adatai alapján a vizsgált funkcióigék leggyakrabban tárgyragos, illetve valamilyen határozóragos névszóhoz kapcsolódnak,¹⁵ kisebb számban ugyanakkor zéróragos,¹⁶ illetve névutós névszó¹⁷ is található a feldolgozott szövegtörzsben.

A főnévi komponens szintaktikai szerepét a főnévi kategóriára jellemző morfoszintaktikai ismérvek határozzák meg (DOBOS 2007b: 138): a főnév grammatikai tulajdonságai teszik lehetővé a funkcióigés szerkezetekben szereplő főnévi komponensek többes számban való előfordulását,¹⁸ birtokos személyraggal, illetve birtoktöbbséítővel való toldalékolását¹⁹ és melléknévi vagy akár igenévi módosítóval való bővíthetőségét²⁰ is.

¹⁵ L. 1598: engemet, elessen es nyugosso(n), *tiztessegeben* tarczio(n) mint battiat [UszT 13/117]; 1662: ha a hitlevelét a vezérnek exámenbe, *vizsgálásba* veszik vala, az álnokság megtapasztaltatván, magok is úgy rendelhették volna a dolgokat [SKr 624]; 1568: Marton deakis *gondolkodásra* veotte ... Pazman Palis *gondolkodásra* veotthe [Kv; TJK IV/1. 548]; 1619: Karakás Mehmet pasa uram Mehmet pasa uramra is panaszkodott az vezérnek, hogy önagysága tartja *biztatással* Nagyságodat Jenő felől [BTN² 240] stb.

¹⁶ L. 1601: *beontetes* ne essek rajtunk varosul [Kv; TanJK I/1. 384]; 1583: *az wtes* A Capitanon Nilas Simonon essek [Kv; TJK IV/1. 181] stb.

¹⁷ L. 1646: Hozymezi (!) Anna Aszonnak Keővar uidekén leveő Purkarecz es Diospatak neveő faluit az my klmes *oltalmunk ala* veőttük [JHb rtlen]; 1793: edgy Hájogos nevű erdőtskét *örizet alá* fogván ... elegyes fát nevelt [DLev. 2. XIIIb/b. 16]; 1832: esmerjék kötelességeiknek azon kertet *örizetek alá* venni [Árkos Hsz; RSzF 155] stb.

¹⁸ Pl. 1662: nagy sok *kóborlásokat, fosztogatásokat, lopásokat, dúlásokat* tesznek vala [SKr 149]; 1812: Köntzékel való *Perlekedéseket* hoszszasan fojtatták [Altörja Hsz; HSzjP Márton Elek (60) ns vall.]; 1823–1830: Holmi *intéseket* teszen [FogE 212].

¹⁹ Pl. 1552: ha az Jdeo kezbe kelemen papnak *halala* esnek [Mezőszengyel MT; BfR]; 1725: mely tsúpnak észak felől való oldalabol leg előszször vészi *eredetit* [Ménes MT; BK]; 1737: engedelmeskedem a Nats(ág)od poronsolattyának, a melly nekem el felelythetetlen *meg bántodásomra* eset [Szentiván Hsz; Ap. Henter János Apor Péterhez].

²⁰ Pl. 1614: *erős csatázást* üztünk-tartottunk [BTN² 51]; 1729: az Mlgs Gubernium azon dologban *munkás faradozást* tett [Ks 25. IV. 17 Kornis Zsigmond aláírása]; 1846: *az őzvegy Donovanak Lukátsné boltya iránynyaba történt verekedést* csak ugyan Virág László megtámadolag tette [Dés; DLt 530/1847. 32].

A MGr. szinkrón, leíró szempontból a funkcióigés szerkezetek névszói komponensének fő ismérveit a névelőtlenségben, a predikatív jelentésben és az igemódosítói szórendi viselkedésben jelöli meg (287). A funkcióigés szerkezetek az információs szerkezet, a diskurzusszerepek szintjén tehát olyan komplex predikátumoknak tekinthetők, amelyek egy puszta névszói, generikus jelentésű igemódosítóból és egy sematizált jelentésű igéből épülnek fel: a névszói komponens leggyakrabban olyan névelőtlen főnévi tárgy, névelőtlen főnévi határozó, illetve 'jellemzett' vagy 'elszenvedő' szerepű alany, amely nem megnevező, bővítő, hanem módosító szerepű, és amely semleges mondatban az őt közvetlenül követő igével hangsúlyozás szempontjából egy egységnek számít (vö. KOMLÓSY 1992: 117–139; É. KISS et al. 2003: 12–17; FORGÁCS 2008: 38; HEGEDŰS 2019: 434–436).

A történeti szövegtörzs számos olyan szerkezetet is tartalmaz, amelyek névszói része nemcsak nem semleges, hanem semleges mondatban sem igemódosítói szerepet tölt be: a nem megnevező, predikatív szerepű főneves kifejezés fókuszpozíció²¹ vagy kvantorpozíció²² is elfoglalhat, míg a megnevező, határozott (determinánssal ellátott) és határozatlan (számneves) főnévi csoportok mind bővítményi, mind operátor szerepre alkalmasak, tehát a mondatban ige mögötti bővítménypozícióba,²³ illetve ige előtti fókuszpozícióba,²⁴ kvantorpozícióba²⁵ és topikpozícióba²⁶ is kerülhetnek (vö. É. KISS et al. 2003: 42). A funkcióigés szerkezetek névszói komponensei tehát nemcsak igemódosítói pozícióban álló, (mellékneves kifejezés által módosított) puszta főnevek lehetnek, hanem olyan határozott vagy határozatlan megnevező kifejezések is, amelyek valódi igevonzatként alkalmatlanok az igemódosítói szerep betöltésére. Ennek ellenére a megnevező főneves kifejezést tartalmazó szerkezetek kizárása a funkcióigés szerkezetek közül sem történeti, sem pedig mai szempontból nem indokolt.²⁷ Az igemódosítói szerepre vonatkozó megszorítás a névutós szerkezetek esetében is problematikusnak bizonyul, a puszta névutó igemódosítóvá való átminősítése pedig rendszerint nem lehetséges (vö. É. KISS et al. 2003: 68–70). Mindezek mellett az igemódosítók szerepe voltaképpen az ige jelentésének specializálására korlátozódik, a funkcióigés szerkezetek esetében azonban eltérő szemantikai folyamatok figyelhetők meg: a szókapcsolatban nem az ige, hanem a névszó tekinthető a szerkezet szemantikai centrumának, a teljes alakulat jelentéséhez az ige csupán néhány

²¹ Pl. 1729: *kemény rugasokat, tapotasokat* töttenek rajta [Dés; Jk].

²² Pl. 1759: *veszekedések, verekedések is* estenek mint valami Bordélyj háznál [Nyárádsztlászló MT; Sár.].

²³ Pl. 1761: a' Falu réa gyanakszik, hogy a' Molnár János élete körül, ő *tette volna* az utrizált időkben *az egetést* [Szászsztiván KK; BK több jb és zs együttes vall.-ból].

²⁴ Pl. 1668: pénteken is *egy hálást* teszen, a hol alkalmasabb leszen [TML IV, 254 Nalácz István Teleki Mihályhoz].

²⁵ Pl. 1727: öklmeken csak egy *Egy ütés sem* esett [Gergelyfája AF; JHb XXVII/5].

²⁶ Pl. 1823–1830: mivel már *a készületet* a papságra tettem, ... már jó lesz emellett maradni [FogE 216].

²⁷ L. pl. a *tettünk egy sétát; azt az érdekes javaslatot tette, hogy...*; a *felfedezés, amelyet tett,...* stb. szinkrón példák.

szemantikai jeggyel járul hozzá, így a módosító és a módosított elem szemantikai viszonya fordított kapcsolatot mutat. Véleményem szerint tehát a funkciógés szerkezetek névszói komponenseinek univerzális módon elgondolt igemódosítói szerepe – mivel mind a referenciális, mind pedig a névutós névszói tagot tartalmazó szerkezetek kizárását sugallja a funkciógés szerkezetek köréből (vö. KIEFER 2003: 181) – grammatikailag és terminológiailag is megfontolandó.

3.3. A funkciógés szerkezet sajátosságai

3.3.1. A funkciógés szerkezetek helye a szintagmák, az álszintagmák és az állandósult szókapcsolatok között

Mivel a funkciógék sajátosan, egyszerre alapszófajként, azaz főigeként és viszonzószóként, azaz segédigeként viselkednek, a funkciógés szerkezeteknek a szintagmák és az álszintagmák közötti elhelyezése sem problémamentes (vö. LENGYEL 1992; MOLNÁR 1999: 144–157). Ez az átmenetiség történeti szempontból azzal magyarázható, hogy a névszói komponens eredetileg valóban a funkcióige vonzata volt, a funkcióige deszemantizációs, sematizációs folyamata miatt azonban egyes szókapcsolatok szerkezetileg és jelentéstanilag a szintagmákhoz képest kötöttebbé váltak, bizonyos mértékben frazeologizálódtak.²⁸

A funkciógés szerkezetek szinkrón szempontból a szintagmák és az álszintagmák, a morfológiai típusú szerkezetek között képeznek átmenetet: a funkcióige és a névszó között eredendően viszonyrag által jelölt szintaktikai kapcsolat van, a funkcióige azonban szemantikailag elhomályosult, nem valódi vonzatos ige, a viszonyragos névszó már csak formálisan bővítménye a funkcióigének, viszonyuk tehát csupán átmeneti a szintaktikai és a morfológiai típusú kapcsolat között (vö. MGr. 259). A SzT.-ből gyűjtött nyelvi példák jelentős része a frazeologizálódási folyamat, vagyis a szabad szókapcsolatoktól való eltávolodás kezdeti fázisában helyezhető el, erre utal a gyakran determinánssal ellátott névszói komponensek megnevező szerepe, felsorolásokban való előfordulása, illetve a névszó és az ige jelentős távolsága is a mondatban.²⁹

²⁸ L. pl. 1561: Ez bölcz es tizteletes ferfiak ... *ilyen ielentest tñek* mynekwnk [Kv; ÖCART.]; 1743: *tővenek* mi előttünk *ilyen jelentést* [Etéd U; NkF]; 1816: úgy egyeztünk, hogy ez iránt Személjesen *jelentést tégyen* Sogor Urnak [Kv; DobLev. V/ 1000].

²⁹ L. pl. 1762: *tőnk*, és celebrálánk *ilyen meg másolhatatlan osztozást* [Berekeresztúr MT; BetLt 7]; 1809: Ha valami ... *Perlekedés* találva találná a' már meg-irt Jozágaimat, azokat meg tenni és *follytatni* köteles lészen az irt ötsém [Kv; Bet. 7]; 1811: a Sántz körül *egy Sugnyi ásást ... tégyenek* mindenüt [Háporton AF; Kath.].

Az igei alaptagú, szétagoló szerkezetek tagjainak viszonylagos szerkezet- és jelentésbeli kötöttsége, illetve egyszerű igével való esetenkénti helyettesíthetősége, lexémaértékűsége arra utal, hogy a funkcióigés szerkezetek az állandósult szókapcsolatokhoz állnak közel. Bár a funkcióigés szerkezetek a jelentésbeli integráltság és az alaki kötöttség mértéke alapján nem számítanak tipikus frazeológiai egységeknek, lexikológiai kategorizálásukat elősegíti a frazémajelleg különböző fokozatainak differenciált megkülönböztetése: a szorosabb értelemben vett, szerkezetileg teljesen kötött és csupán globálisan értelmezhető ún. idiomatikus egységek mellett külön alosztályt képeznek a tágabb értelemben vett, nem idiomatikus, de jelentésstanilag sűrített, illetve a legtágabb értelemben vett, csupán szerkezeti és lexikális szempontból állandó frazémák is (vö. KÁROLY 1970: 392–394; A. JÁSZÓ szerk. 2007: 174–175). A funkcióigés szerkezetek tehát olyan tágabb értelemben vett frazémáknak tekinthetők, amelyek esetében egyrészt kis mértékű jelentéssűrítés, másrészt pedig szerkesztésbeli kötöttség figyelhető meg, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a funkcióigés szerkezetek közötti frazeológiai szempontú eltérések is jelentősek: egyes funkcióigék termékenyek, újabb névszókkal alkothatnak szerkezetet, így létrejöhetnek olyan funkcióigés szerkezetek is, amelyek csupán alkalmi kollokációknak tekinthetők (vö. MOLNÁR 1999: 145; LANSTYÁK 2019: 89), továbbá egyes esetekben a kisebb mértékű állandóságot a jelző kapcsolhatósága is jelzi (vö. KÁROLY 1970: 393).

A frazeológiai egységek többnyire szabad szintagmákból keletkeznek, a frazeologizálódási folyamat során pedig a szókapcsolat alaki rögzülése mellett bizonyos jelentéstani, illetve morfoszintaktikai változások következhetnek be, amelyek a szerkezet motiváltságának, literális jelentésének háttérbe szorulását és egy generalizáló, absztrakt jelentés előtérbe kerülését eredményezik: a szemantikai változások leginkább a bővítmények szemantikai markereit, illetve a felszíni vonzatformát érintik, a morfoszintaktikai változások közé pedig rendszerint a névelő eltűnése vagy a birtokviszony felbomlása sorolható (FORGÁCS 2008: 27–35). A névelőtlen névszót tartalmazó alakulatok mellett a vizsgált korpuszban számos olyan funkcióigés szerkezet is található, amelyben az ige determinánsos kifejezéshez kapcsolódik. Ezek a szerkezetek vagy még szabad szintagmákként funkcionálnak, vagy pedig olyan szabad szókapcsolatok, amelyekben nincs mód az igemódosítói szerep elfoglalására, mert az ígét közvetlenül megelőző pozíciót egy másik elem (pl. igekötő vagy tagadószó) már betölti,³⁰ ez azonban önmagában nem akadályozza meg a frazeologizálódást, a névszói kifejezések ugyanis a határozott névelő ellenére is generalizáló jelentést kapnak (vö. FORGÁCS

³⁰ Pl. 1751: meszeb valók *nem tettek tojongást* [Abosfva KK; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.].

2008: 38–39). A szemantikai és a morfoszintaktikai változások történeti példákkal való dokumentálhatósága ugyanakkor nem jelenti azt, hogy minden funkcióiágés szerkezet történeti változási folyamat eredményeként jött létre, új alakulatok ugyanis az analógia hatására, a már meglevő szerkezetek mintájára is kialakulhattak (vö. FORGÁCS 2008: 38).

3.3.2. A funkcióiágés szerkezetek variativitása

A prototipikus funkcióiágés szerkezetek esetében a variativitás két szempontból, a funkcióiágés szerkezet és az egyszerű igei variáns, illetve a különböző funkcióiágés szerkezetek között is megnyilvánulhat (DOBOS 2001: 34).

A funkcióiágés szerkezetek közötti denotatív jelentésbeli egyezést, illetve variativitást a névszói elem azonossága és a funkcióiágék indikatív jelentésének hasonlósága (pl. *segítséget ad* ~ *segítséget tesz*, *tilalmat hagy* ~ *tilalmat tesz*, *csatázást tart* ~ *csatázást űz* stb.), a főnévi komponensek fogalmi jelentésének hasonlósága (pl. *ellenvetést tesz* ~ *ellenzést tesz*) vagy – ritkább esetben – a szerkezetek egészének szemantikai egybeesése (pl. *fontolóra vesz* ~ *gondolkodásra vesz*) indokolja (vö. DOBOS 2001: 35). Bizonyos – a funkcióiágés jelentést tárgyaló alfejezetben is bemutatott – funkcióiágés szerkezetek ún. „konverzív párokat” alkotnak (VINCZE 2011b: 149), azaz ugyanazt a szituációt más-más résztvevő szemszögéből írják le, példáulul: *büntetést vet*³¹ és *büntetést vesz*.³²

Bár a vizsgált prototipikus szerkezetek egyik ismérve a monolexémikus igével való variativitás, a pusztán igei variáns megléte egyáltalán nem feltétele a funkcióiágés szerkezetek létének: „[l]ehetséges, hogy egy régebbi korban volt hasonló jelentésű, azonos tövű ige [...], de az sem kizárható, hogy a nyelvfejlődés később hoz majd létre ilyet” (SZIKLAINÉ 1986: 269). A történeti nyelvi példák alapján az is megállapítható, hogy az analitikus igealakok használati gyakoriságát sem befolyásolja az, hogy van egyszerű igei párjuk, vagy nincs, az egymás mellett élő, eltérő funkcióval rendelkező változatok használata ugyanis kizárólag a nyelvhasználó kommunikációs, tehát pragmatikai céljaitól függ (vö. MOLNÁR 1999: 136–137).

Bár a funkcióiágés szerkezetek és a megfelelő igei lexémák denotatív jelentésükben többé-kevésbé azonosnak tekinthetők, funkcionális megoszlásuk az egyéb jelentésaspektusok különbözőségén alapul (vö. KÁROLY 1970: 24), az analitikus alakok ugyanis másként konstruálnak meg egy adott szituációt, illetve más szemléletmódot tükröznek, tehát

³¹ 1603: Az Aúthorara penig oly *büntetest vessenek*, hogy ... mindennemű Nemzete rolla öröke meg emlekezzek [Kv; TanJk I/1. 454].

³² 1791: paráznaságban magát elegyítvén ... Papsági functiojatoł privaltatott egészen, egyéb *büntetést* nem *vett* [Sebeshely H; JHb 8 r. valló].

semmiképpen sem tekinthetőek teljes mértékben egyenértékűnek a velük megfeleltethető igékkel (HRENEK 2017: 16). Abból kiindulva, hogy különböző – tágabb és szűkebb értelmezésű – szinonimdefiníciók léteznek, valamint a helyettesíthetőség is csupán egy elvi, szótárban rögzített lehetőségre vonatkozik (vö. DOBOS 2001: 27–34), a funkcióigés szerkezeteket és a megfelelő igei lexémákat nem szinonim vagy egymással felcserélhető alakulatoknak, hanem variációs pároknak tekintem (vö. LŐRINCZ 2011: 122), a variativitás ugyanis implicit módon magába foglalja azt a választási lehetőséget is, amely a nyelvhasználó szempontjából a szintetikus és analitikus szerkezetek konkrét alkalmazását jellemzi, és amely a beszédhelyzethez való igazodás egyik alapfeltétele.

A funkcióigés szerkezetek és a megfelelő egyszerű igék közötti eltérések feltárásában leggyakrabban stilisztikai szempontok kerülnek előtérbe: „a funkcióigés szerkezetek és az egyszerű igék közötti különbség legtöbb esetben csupán stílárís, nem grammatikai különbség” (MGr. 258–259); „[a funkcióigékkel] alkotott szerkezetek csak stílárísan különböznek az egyszerű képzős igealakokkal visszaadható formáktól” (A. JÁSZÓ szerk. 2007: 244). KÁROLY SÁNDOR szerint az „operátor jellegű igékkel” alkotott körülírásos szerkezetek „emocionálisan”, tehát pragmatikai értelemben különböznek az egyszavas kifejezésektől, mert a funkcióigék egyrészt „halványan megőrzik eredeti jelentésüket, amelyben szemléletes tartalom jut kifejezésre”, másrészt pedig „a velük kapcsolatos igéből képzett főnév általánosabb, elvontabb formában fejezi ki a főcselekvést” (1970: 389–390). Mindezek ellenére a funkcióigés szerkezetek és az egyszerű igei variánsok közötti funkcionális eltérések nem csupán stilisztikai vagy pragmatikai jellegűek, az analitikus és a szintetikus változatok között ugyanis egyrészt morfoszintaktikai, másrészt pedig szemantikai természetű különbségek is megfigyelhetők.

A funkcióigés szerkezetek és az egyszerű igék szemantikai struktúrái általában eltérőek, az analitikus alakulatok ugyanis olyan differenciáló jelentéskomponenseket (aspektus, akcióminőség, modalitás stb.) is tartalmazhatnak, explicitálhatnak, amelyek a magyarban általában grammatikalizálódott szintetikus eszközökkel (pl. szenvedő, visszaható, műveltető igék képzői; kezdésre, tartósságra, folyamatosságra stb. utaló igekötők vagy igeképzők) fejezhetőek ki egy igealakon belül (DOBOS 2001: 41–42; VINCZE 2009: 274–277; VINCZE 2011b: 83–102; LANSTYÁK 2019: 81–82). Egyes funkcióigés szerkezetek az egyszerű igei variánsokhoz képest például az eseményszerűség kezdetét,³³ telikusságát,³⁴ folyamatosságát³⁵

³³ Pl. 1655/1754 k.: Ha valamy Mester közüllünk *büntetésben esnèk*, és a' Czèhnek nem engedne, hanem Kegyelmes Urunkal vagy a' Tanáttsal fenyegetné a' czéhet ..., tartozzék a' Czének büntetést adni flor. 2 [Kv; ACJk 9].

³⁴ Pl. 1659: *egetest rablast* az Országba ne *tegyenek* [UszLt 23 fej.].

³⁵ Pl. 1614: egynehány hétig erős *csatázást űztünk-tartottunk* [BTN² 51].

vagy éppen befejezettségét³⁶ képesek érzékeltetni, az igenmjelentés szempontjából pedig cselekvő³⁷ és szenvedő³⁸ igés szerkezetek is megkülönböztethetők egymástól. A funkcióigés szerkezetek gyakran az egyszerű ige vonzatstruktúrájának megváltozását eredményezik, ennek során pedig az igei fej valenciaszáma mellett a vonzatok szemantikai jellemzői, tematikus szerepei is átalakulhatnak (vö. a vonzatkeret-alternáció különféle eseteiről l. pl. B. KOVÁCS 1999; VINCZE 2009: 267–272; VINCZE 2011b: 85–92). Az összetettebb, két komponens által kialakított vonzatstruktúra a monolexémikus ígéhez képest több opcionális vonzat megjelenését teszi lehetővé, ez pedig a vonzatok számának növekedését, végső soron pedig a tartalom differenciáltabb megfogalmazásának lehetőségét eredményezi (vö. DOBOS 2007a: 35).

3.3.3. A funkcióigés szerkezetek morfoszintaktikai sajátosságai

A régensek olyan szótári egységeknek tekinthetők, amelyek inherens módon pontosan meghatározzák a mellettük potenciálisan előforduló nyelvi egységek számát, valamint morfoszintaktikai, illetve szemantikai tulajdonságait, vagyis amelyek közvetlen nyelvi környezetükben bizonyos más nyelvi egységek jelenlétét követelik meg (KOMLÓSY 1992: 521). Annak ellenére, hogy a funkcióigék a szemantikailag tartalmas ígékhez hasonlóan argumentumpozíciókkal rendelkeznek, a szerkezetben pedig a szintaktikai alaptag szerepét töltik be, nem tekinthetők teljes értékű régenseknek, ugyanis egyrészt a névszóhoz a predikatív szerep betöltése céljából feltételezhetően másodlagosan járulnak (vö. ZIMÁNYI 2006: 42), másrészt pedig a szókapcsolat szemantikai struktúrájának kialakításában is alárendelt szerepet játszanak, mivel a deszemantizációs folyamat előrehaladtával a bővítményekre gyakorolt szemantikai szelekciójuk egyre inkább csökken (KOMLÓSY 1992: 333–336; DOBOS 2007a: 28–31). Minél tartalmatlanabb, általánosabb jelentésű egy ige, annál több vonzatstruktúrája lehetséges, ez a szemantikai-morfoszintaktikai összefüggés pedig a vizsgált *tesz*³⁹ és a *folytat*⁴⁰ funkcióigék produktivitási eltérésében is megfigyelhető.

Az igemódosítói szerepű névszót tartalmazó szerkezetek esetében a régensi szerepet a funkcióige csupán kötelező vonzatával, a főnévi komponenssel együtt láthatja el, vagyis a teljes

³⁶ Pl. 1586: ereossen megh Intenek bwntetes Alat, hogy myert a' bwntetest zenwedte soha zemere Ne vetneok seot ez *tilalmot hagiak* hogy a' teobbinknekis publicalnok [Kv; TJK IV/1. 543].

³⁷ Pl. 1818: n(eme)s Kontz Mojse és Kardos Samuél Uramék ... *tévének* mi előttünk ilyen *vásárlást* [Asz; Borb. I Nagy József ns vall.].

³⁸ Pl. 1601: *beontetes* ne essek rajtunk varosul [Kv; TanJk I/1. 384].

³⁹ 1672: egy generale postulatomot *töttek írásra* Kegyelmed ellen [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz]; 1729: kemény *rugásokat, tapotásokat töttenek* rajta [Dés; Jk]; 1807 k.: *tsak jedzesben tettük* a napot Esztendő és a miket Testált [Sinfva TA; Borb. II]; 1849: Báró Vesselényi Miklos urat mikor *fogságba tették*, alig valék 12. éves [Kv; Végr. Vall. 26].

⁴⁰ 1812: Köntzékkal valo *Perlekedésekett* hosszaszan *fojtatták* [Altörja Hsz; HSzjP Márton Elek (60) ns vall.].

szerkezet olyan komplex régensnek tekinthető, amelynek vonzatkeretét a funkcióiige és a főnévi komponens eltérő mértékben, de egyaránt meghatározza (KOMLÓSY 1992: 521; DOBOS 2007a: 32–33). A struktúraátrendeződés, vagyis a vonzatok keveredése, kontaminációja leglátványosabban a tárgyas funkcióiigék esetében figyelhető meg: a névszó határozói vonzata a szerkezet egészének vonzatává válik, a funkcióiige tárgyi vonzata pedig a szerkezet névszóját változtatja át tárggyá (MOLNÁR 1999: 155; MGr. 138; VINCZE 2011a: 227–228), például: *ígéret vkinek – vki tesz vmit – vki ígéretet tesz vkinek* (1572: *én mingiarast Jgiretet twk nekie* [Sajókeresztúr SzD; BesztLt 3715]).

A funkcióiígés szerkezetek morfoszintaktikai szempontból a személytelenség kifejezőeszközeiként is sajátosnak minősülnek, a szenvedő igealakok fokozatos háttérbe szorulásával ugyanis a passzív jelentés ma már csupán passzív igeneves szerkezetekkel, körülírással, mediális igékkel vagy funkcióiígés szerkezetekkel fejezhető ki (MGr. 88), például: *ütés esik* (1583: *az wtes A Capitanon Nilas Simonon essek* [Kv; TJK IV/1. 181]), *veszekedés esik* (1687: *affelettis esett az veszekedés*, miért jartatya magához az Labanczokat [Szilágycseh; GramTr VIII]) stb.

3.3.4. A funkcióiígés szerkezetek szemantikai sajátosságai

A funkcióiígés szerkezetek elemei szoros jelentésegységet alkotnak, ez a jelentés azonban mind a valódi szintagmák, mind a frazeológiai egységek jelentésétől eltér. (B. KOVÁCS 1999: 389). VINCZE VERONIKA különféle tesztek – a kérdőszó, a névelő, a többes szám, a tagadás, a birtokos, a jelző, a koordináció és a zeugma, az összetétel, a variativitás tesztje, valamint az ige és a szerkezet nominalizációjának, az ige cseréjének és elhagyhatóságának tesztje – felhasználásával a pusztá főnév + ige komplexumok egy olyan skáláját vázolja fel, amely a produktivitás és a kompozicionalitás mutatóival jellemezhető: a kontinuum egyik végén a szemantikailag áttetsző produktív szerkezetek, másik végén a nem kompozicionális idiómák, középen pedig az ún. félig kompozicionális szerkezetek, vagyis a funkcióiígés szerkezetek helyezkednek el, amelyek a produktív, illetve az idiomatikus szerkezetekhez való hasonlóságuk alapján további három, egymástól nehezen elhatárolható alcsoportra oszthatóak (2008: 285–294; 2011b: 46–78). VINCZE arra is rámutat, hogy a teszteredmények alapján nemcsak egy hármas, hanem egy kettős opozíció is megfigyelhető a produktív szerkezetek és az idiómák, illetve a félig kompozicionális szerkezetek között, a variativitás (a komplexum helyettesíthető a főnévvel azonos tőből képzett igével) és az ige elhagyhatóságának tesztje (az ige elhagyása esetén pl. birtokos szerkezetben az eredeti cselekvés egyértelműen

rekonstruálható) ugyanis kizárólag a félig kompozicionális szerkezetek esetében generálnak grammatikus kimenetet, ezek bármelyikének teljesülése tehát elégséges feltétel ahhoz, hogy egy adott alakulat a félig kompozicionális szerkezet közé besorolhatóvá váljék (2008: 293).

A formailag összetett nyelvi struktúrák jelentése olyan egyszerű jelentésszerkezetekből álló, komplex szemantikai kapcsolatra épül, amelyben az emergencia érvényesül: az egyes jelentéses nyelvi elemek együttese az alkotóelemek jelentéseinek pusztá összegétől eltérő szemantikai minőséget hoz létre (TOLCSVAI NAGY 2021: 88). A kompozitumszerkezet – a referenciapont-szerkezet mellett – olyan sematikus összetett jelentésszerkezet, amelyben egy részletes szemantikájú és egy sematizált jelentésű nyelvi elem kapcsolódik össze, illetve aszimmetrikus módon hat egymásra úgy, hogy egy közös elem mindkét komponens jelentésmátrixában megtalálható (TOLCSVAI NAGY 2021: 88–90). Kognitív szemantikai szempontból tehát a szemantikailag autonóm névszó és a szemantikailag függő funkcióige egy-egy olyan komponensszerkezet, amelyek összekapcsolódva kompozitumszerkezetet alkotnak, szemantikai viszonyuk pedig kölcsönös és kétirányú: a névszó kidolgozza a funkcióige sematikus jelentésszerkezetének egyik alszerkezetét, a funkcióige pedig kijelöli a főnév jelentésszerkezetében az aktív zónát, vagyis azokat az elvonatkoztatott tulajdonságokat, amelyek az adott szerkezetben meghatározóak (TOLCSVAI NAGY 2021: 90; vö. MOLNÁR 1999: 138–142). A funkcióige jelentése leggyakrabban az igei jelentésszerkezet fő összetevőjét, az időbeliséget, a folyamat jelleget, az időhöz viszonyított állapotszekvencialitást emeli ki: a névszó – általában igező és főnévképző struktúrában – meghatározott cselekvést vagy állapotot fejez ki idővonatkozás nélkül, így a funkcióige teljes paradigmában és szekvenciális letapogatással a temporális viszony sémáját jelöli, tehát magára a folyamatra vonatkozik anélkül, hogy annak módját vagy körülményeit is kifejezné (HRENEK 2017: 17; TOLCSVAI NAGY 2021: 68, 94). Mivel a funkcióígés szerkezet alapvető szerepe egy folyamat vagy esemény temporális kifejezése, a kompozitumszerkezet profilmeghatározottsága, elemezhetősége, felismerhetősége a funkcióigéhez kötődik (vö. TOLCSVAI NAGY 2021: 91).

3.3.5. A funkcióígés szerkezetek ikonicitása

DOBOS CSILLA (2001) a funkcióígés szerkezetek többletjelentésével kapcsolatban arra mutat rá, hogy „két azonos cselekvést jelölő, de az állítmányi pozícióban eltérő számú nyelvi egységet tartalmazó mondat közül mindig annak a mondatnak van nagyobb kifejező ereje, amelyik az állítmányi pozícióban több nyelvi egységet tartalmaz” (41), ZIMÁNYI ÁRPÁD (2006) szerint pedig „formailag az egyszerű ismétlés, tőismétlés, figura etimologica is terjengősségnek

látszik, mégis megvan a funkciója: a tartalmi erősítés, kiemelés, hangsúlyozás” (44). FORGÁCS TAMÁS azonban azt állítja, hogy „[h]a a funkciógés kapcsolatok hangteste látszólag jóval nagyobb is a megfelelő igékénél, az egy egységre jutó információmennyiség nagyjából korrelál a két realizáció esetében, hiszen a funkciógés entrópiaértéke nagyon csekély” (2001: 43).

Véleményem szerint a szintetikus formával is felcserélhető funkciógés szerkezetek széttagoló, kiterjedtebb formája ikonikus kapcsolatban áll a szerkezet által jelölt tartalom jelentőségével, a variánsok között tehát egyfajta intenzitásbeli különbség mutatható ki: az *írásra tesz*,⁴¹ *jegyzést ad*⁴² és *jegyzésbe tesz*⁴³ analitikus funkciógés szerkezetek például a lehetséges egyszerű igei variánsokhoz (*leír*, *lejegyez*) képest a jelölt cselekvés relevanciáját hangsúlyozva – a szöveggörnyezet más elemeihez, illetve stilisztikai megoldásaihoz hasonlóan – a nyelvi megnyilvánulásnak egy hivatalosabb, formálisabb keretet biztosítanak.

KÖVECSÉS és BENCZES (2010) szerint az egy szóból álló állítmány szorosabb kapcsolatot létesít a cselekvés és annak hatása között, mint egy több szóból álló kifejezés (196–198), ez a megállapítás pedig véleményem szerint egyes funkciógés szerkezetek esetében is helytállónak bizonyul: például a *kerítésbe vesz*⁴⁴ analitikus funkciógés szerkezet a *bekertel* egyszerű ige jelentésével szemben a cselekvés és a hatás közötti kapcsolatot a szöveggörnyezetben nem egyértelműnek, nem azonnalinak láttatja, a komplexebb fogalmi struktúrát pedig az ikonicitás elve alapján a kiterjedtebb forma fejezi ki. Ezt a fogalmi-formai törvényszerűséget tükrözi az *elbujdosik* ~ *bujdosásra adja magát*⁴⁵ ~ *bujdosásba esik*⁴⁶ ~ *bujdosóba esik*⁴⁷ variánsorozat is: míg a szintetikus alak viszonylag azonnali elhatározást követő cselekvést sugall, addig az analitikus alakulatok azt érzékeltetik, hogy az elbujdosást hosszabb folyamat vagy fizikai, illetve mentális előkészület előzte meg, a többszavas szerkezet tehát időben hosszabb eseményt jelöl, mint egyszavas megfelelője, ez pedig a szöveggörnyezet által is igazolható.

Az egyszerű igével is kifejezhető funkciógés szerkezetek tehát – az ismétlést tartalmazó formákhoz hasonlóan – olyan ikonikus alakulatoknak tekinthetők, amelyek esetén a fogalmi és a nyelvi struktúra izomorf viszonyban áll egymással (vö. KÖVECSÉS–BENCZES 2010: 197).

⁴¹ 1672: egy generale postulatutumot *töttek írásra* Kegyelmed ellen [TML VI, 366 Bánfi Dienes Teleki Mihályhoz].

⁴² 1589/1590: kezwnk Iarasa alat *Iedczest attunk volt* [T; Wass 26].

⁴³ 1807 k.: tsak *jedzesben tettük* a napot Esztendöt es a miket Testált [Sinfva TA; Borb. II].

⁴⁴ 1847: egy darab rétet ... bésántzolt, s azt lenge *kerítésbe vette* [KLev. 15]; 1853: van egy tanorokom, melyet *kerítésbe véve* használt békességesen néhai édes Atyám [Etéd U; NkF].

⁴⁵ 1699: az szolgálatra nem akart sem(m)ikeppen redealni hanem *az buidosásra adta magát* [Hsz; Borb. II].

⁴⁶ 1687: Edgyetmása el kotyavetyélése miatt *bujdosásb(a) estem* [Szilágycseh; GramTr VIII].

⁴⁷ 1570: Margit chernas Myhalne ... vallya, hogy Mykor az Rengeo annat ky vertek volna, es az Jakab Molnar legen *Bwdosoba eszet volna*, Talalta volt harsongart alat zablyayawal dardayawal [Kv; TJK III/2. 106].

4. Következtetések és további kutatási lehetőségek

A történeti szempontú megközelítés a magyar funkcióigés szerkezetekről alkotott dominánsan szinkrón jellegű nyelvművelői és nyelvtudományi megállapítások diakrón illusztrálására, esetleges cáfolatára, illetve újabb szempontokkal való kiegészítésére is lehetőséget adott. A magyar nyelvművelés preskriptív szemlélete, a funkcióigés szerkezetek „terpeszkedő”, illetve „terjengős” kifejezéseként való megközelítése ellenére az igei analitikus szerkezetek használatának a kései ómagyar korig visszavezethető hagyománya van, releváns kommunikációs funkciójukat pedig a történeti adatmennyiség mellett folyamatos használatuk, illetve újabb elemekkel való bővülésük is bizonyítja. A funkcióigék, illetve a funkcióigés szerkezetek létrejötte, valamint az egyes funkcióigék produktivitásának mértéke kognitív nyelvészeti keretben a metaforikus kiterjesztés folyamatára vezethető vissza, amely arra is rámutat, hogy a funkcióige nemcsak az idő, mód, szám és személy kategóriáit, illetve egyéb aspektuális vagy modális-pragmatikai jelentést hordoz, hanem sematizált, de önálló fogalmi jelentéssel is rendelkezik. Ezt bizonyítja az is, hogy a névszói komponensek a funkcióigékhez eredetileg teljes értékű vonzatokként kapcsolódnak, idővel azonban a szintaktikai kapcsolat formálissá válik, újabb alakulatok pedig az analógia hatására is létrejöhetnek. A történeti nyelvi adatok alapján az is megállapítható, hogy az analitikus és a szintetikus változatok között nemcsak stilisztikai, hanem morfoszintaktikai, illetve szemantikai természetű eltérések is megfigyelhetők, valamint a variánsok között egyfajta ikonikus különbség is kimutatható.

A történeti nyelvi adatok kiválasztásában alkalmazott prototípusalapú csoportosítási modell implicit módon azt is érzékelteti, hogy kevésbé tipikus, periférikus funkcióigés szerkezetek is léteznek, amelyek esetében a hiányzó prototipikus ismerv(ek) alapján további kategóriák különíthetők el egymástól. Az ún. dolognevet tartalmazó szerkezetek, a névszói tartalmú szerkezetek, a képszerű szerkezetek, az alakfüggetlen igei variánssal rendelkező szerkezetek, az egyszerű igével nem felcserélhető szerkezetek, illetve a közvetlen kontaktushatást mutató szerkezetek vizsgálata újabb szempontokkal gazdagíthatja a funkcióigés szerkezetekről tett megállapításokat. A dimenzionális nyelvészet módszertanát alkalmazva – az idő, a tér és a társadalom viszonylatában – figyelmet érdemel többek között azoknak a szociolingvisztikai jellegű kérdéseknek a megválaszolása is, hogy a funkcióigés szerkezetek használata eredetileg valóban a hivatali nyelvhasználat sajátja-e, kontaktushatások eredménye-e, mennyire gyakori az egyes századokban, mennyire jellemző egyes szövegtípusokra, regiszterekre, az írott és a „beszélt”, misszilisekben, tanúvallomásokban előforduló nyelvhasználatra.

5. Irodalomjegyzék

5.1. Források

SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár / Dicționar istoric al lexicului maghiar din Transilvania / Historisches Wörterbuch des siebenbürgisch-ungarischen Wortschatzes I–XIV.* Főszerk. [I–VII.] SZABÓ T. ATTILA, [VIII–XI.] VÁMSZER MÁRTA, [XII.] KÓSA FERENC, [XIII–XIV.] FAZAKAS EMESE. [I–IV.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [V–VIII.] Akadémiai Kiadó – Kriterion Könyvkiadó, Budapest–Bukarest, [IX–XII.] Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest–Kolozsvár, [XIII–XIV.] Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.

5.2. Hivatkozások

- A. JÁSZÓ ANNA szerk. 2007. *A magyar nyelv könyve*. Nyolcadik kiadás. Trezor Kiadó, Budapest.
- B. KOVÁCS MÁRIA 1999. A funkcióigés szerkezetek a jogi szaknyelvben. *Magyar Nyelvőr* 123: 388–394.
- B. KOVÁCS MÁRIA 2000. A funkcióigék kérdéséhez. *Magyar Nyelvőr* 124: 370–372.
- BAJOR PÉTER – KIEFER FERENC – NÁRAY-SZABÓ GÁBOR – PÁL JÓZSEF szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Akadémiai kézikönyvek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CSORBA GÁBRIEL 2010a. Funkcióigés szerkezetek fordítása a szemantikai prozódia tükrében. In: VÁRADI TAMÁS szerk., IV. *Alkalmazott Doktorandusz Konferencia*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 15–30.
- CSORBA GÁBRIEL 2010b. Terpeszkedő kifejezések, nyelvhelyesség, fordítás. *Filológia.hu – A Magyar Tudományos Akadémia Modern Filológiai Társaságának online folyóirata* 1/2: 133–139.
- DOBOS CSILLA 2001. *A funkcióigés szerkezetek vizsgálata (különös tekintettel az orosz jogi szaknyelvre)*. Doktori (PhD) értekezés. DE, BTK, Debrecen.
- DOBOS CSILLA 2007a. A funkcióigés szerkezetek mint komplex régensek. In: ZIMÁNYI ÁRPÁD szerk., *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series XXXIV. Sectio Linguistica Hungarica*. EKF Líceum Kiadó, Eger. 25–37.

- DOBOS CSILLA 2007b. A vonzatstruktúra szerepe a funkcióigés szerkezetek jelentésösszevonással történő fordításában. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* 2/1: 135–146.
- É. KISS KATALIN – SIPTÁR PÉTER – KIEFER FERENC 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS TAMÁS 2001. Pragmatikai maximák mint a morfológiai tagoltság változásainak mozgatórugói. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei II. Magyar és finnugor alaktan*. SZTE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 37–48.
- FORGÁCS TAMÁS 2008. Morfoszintaktikai változások a frazeologizálódási folyamat során. In: BÜKY LÁSZLÓ – FORGÁCS TAMÁS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. SZTE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 27–40.
- GÖNCZ LAJOS 2000. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2/3: 3–18.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szóvizsgálat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEGEDŰS RITA 2019. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. A magyar nyelv kézikönyvei 31. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- HELTAINÉ NAGY ERZSÉBET 2020. „Csak stilisztikai különbség”? – változási tendenciák a mai nyelvhasználatban. In: HELTAI JÁNOS IMRE – OSZKÓ BEATRIX szerk., *Nyelvi repertoárok a Kárpát-medencében és azon kívül: Válogatás a 20. Élőnyelvi Konferencia (Budapest, 2018. augusztus 30. – szeptember 1.) előadásaiból*. Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 168–179.
- HRENEK ÉVA 2017. A funkcióiigei jelentés az *ad* ige jelentésrendszerében. *Ösvények* 2017/1: 14–26.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KEMÉNY GÁBOR 2004. Tendenciaszerű nyelvi változások leírása és értékelése. In: BÜKY LÁSZLÓ szerk., *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI. Nyelvléírás és nyelvművelés, nyelvhasználat, stilisztika*. SZTE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 83–93.
- KEMÉNY GÁBOR 2009. Az analitikus kifejezésmód érvényesülése újabb nyelvhasználatunkban. *Magyar Nyelvőr* 133: 263–274.
- KENESEI ISTVÁN 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 75–136.

- KESZLER BORBÁLA 1992. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In: KOZOCSA SÁNDOR GÉZA – LACZKÓ KRISZTINA szerk., *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE, BTK, Budapest. 131–139.
- KIEFER FERENC 2003. A kétféle igemódosítóról. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 177–186.
- KOMLÓSY ANDRÁS 1992. Régensek és vonzatok. In: KIEFER FERENC szerk., *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 299–527.
- KÖVECSES ZOLTÁN – BENCZES RÉKA 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LANSTYÁK ISTVÁN 2019. A funkcióigés szerkezetek néhány általános kérdéséről. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 21/4: 53–78.
- LENGYEL KLÁRA 1992. A többtagú mondatrészek. In: KOZOCSA SÁNDOR GÉZA – LACZKÓ KRISZTINA szerk., *Emlékkönyv Rácz Endre 70. születésnapjára*. ELTE, BTK, Budapest. 157–165.
- LENGYEL KLÁRA 1999. A segédigék kérdéséhez. Válasz Uzonyi Kiss Judit és Tuba Márta cikkére. *Magyar Nyelvőr* 123: 116–128.
- LŐRINCZ JULIANNA 2011. Az analitikus és szintaktikus igei alakvariánsok kérdései. In: LŐRINCZ JULIANNA szerk., *Kommunikáció – stílus – variativitás és anyanyelvoktatás*. Líceum Kiadó, Eger. 118–124.
- MGr. = *Magyar grammatika*. Szerk. KESZLER BORBÁLA. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.
- MOLNÁR KATALIN 1999. *A magyar segédigék*. Doktori (PhD) értekezés. ELTE, BTK, Budapest.
- MORDVILKO, ARKADIJ PETROVIČ 1964. *Očerki po ruszkoj frazeologii. Imennye i glagol'nye frazeologičeskie oboroťy*. Prosvešenie, Moszkva.
- O. NAGY GÁBOR 1968. Az ige a frazeológiai egységekben. *Magyar Nyelvőr* 92: 204–209.
- PUSZTAI FERENC 1999. Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21: 380–386.
- S. HÁMORI ANTÓNIA 1995. Az alárendelő szerkezetek: a főnévi szerkezetek. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II/2. A kései ómagyar kor. Mondattan. Szöveggrammatika*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 329–425.
- SZIKLAI LÁSZLÓNÉ 1986. Terpeszkednek vagy körülírnak? *Magyar Nyelvőr* 110: 268–273.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1996. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2021. *Kognitív szemantika*. Harmadik, átdolgozott és bővített kiadás. DiAGram Könyvek 4. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

- VINCZE VERONIKA 2008. A puszta köznév + ige komplexumok státusáról. In: SINKOVICS BALÁZS szerk., *LingDok 7. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 279–297.
- VINCZE VERONIKA 2009. *Előadást tart* vs. *előad*: főnév + ige szerkezetek igei variánsai. In: SINKOVICS BALÁZS szerk., *LingDok 8. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 265–278.
- VINCZE VERONIKA 2011a. Mi fán terem a főnév + ige szerkezet? In: GÉCSEG ZSUZSANNA szerk., *LingDok 10. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 225–243.
- VINCZE VERONIKA 2011b. *Semi-Compositional Noun + Verb Constructions: Theoretical Questions and Computational Linguistic Analyses*. Doktori (PhD) értekezés. SZTE, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged.
- ZIMÁNYI ÁRPÁD 2006. Analitikus szerkezetek – funkcióigés formák. In: DRÓTH JÚLIA szerk., *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális kutatási témáiról*. Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Gödöllő. 40–47.
- ZSILINSZKY ÉVA 1996. Állandó szókapcsolatok a XVII. századi jogi szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 120: 92–96.